

М. ГОРЬКИЙ

КАЗКИ ПРО ИТАЛИЮ

М. ГОРЬКИЙ

КАЗКИ ПРО ІТАЛІЮ

*Для середнього і старшого
шкільного віку*

*Переклад з російської
Микити Шумила*

*Малюнки
Тетяни Толстої та
Костянтина Везбородова*

P2
Г71

В книгу вошли почти все «Сказки об Италии», которые были напечатаны в большевистской газете «Звезда» и были названы В. И. Лениным «великолепными».

Перекладено за виданням:
М. Г о р ь к и й, Сказки об Италии,
«Детская литература»,
Москва, 1980

Г 70803—161 БЗ—6—18.82. 4803010102.
М206(04)—82

© Издательство «Детская
литература», 1980
© Видавництво «Веселка», 1982,
переклад українською мовою

ПЕРЕДМОВА

«Казки про Італію» М. Горький опублікував у 1911—1913 рр., коли він змушений був жити далеко від Батьківщини, на італійському острові Капрі. Царська влада погрожувала йому розправою за участь у революції 1905 року.

В. І. Ленін писав М. Горькому в 1912 році: «Чудовими «Казками» Ви дуже й дуже допомагали «Звезде», і це мене радувало надзвичайно...»¹ З іншого листа В. І. Леніна видно, що «Казки про Італію» особливо сподобалися йому своїм бадьорим «духопіднесеним» настроєм.

Чи були головною причиною цього настрою події, що відбувалися в ті роки в Італії? Ні, набагато більше значення для М. Горького мали ті вісті, які почали надходити з рідного краю і які свідчили про початок нового революційного піднесення в Росії після поразки революції 1905 року і після похмурої смуги реакції. Але про все це письменник дізнавався поки що лише з газет і з розповідей російських людей, які приїжджали до нього на Капрі. А перед його очима була Італія. Перед його очима був італійський народ, кращі люди якого вбачали в революційній Росії надихаючий приклад для себе. М. Горький відчував глибокі симпатії до італійців і радів усьому новому, що з'являлося в їхньому житті. От про що йшла мова в його казках про Італію.

Чому він назвав ці оповідання казками? На перший погляд для цього не було підстав. Казками називають твори про щось фантастичне й нереальне, а що ж у «Казках про Італію» не реальне? Давно доведено, що багато чого в них написано «з натури», відбиває факти дійсності². Виходить, що М. Горький назвав ці твори казками лише для того, щоб підкреслити красу зображеної в них «натури»? Читаємо ж ми в одному з його листів з Італії: «І побут, і природа — все казкове». Але про «казковість» реальної дійсності говорилося і в оповіданнях «По Русі», які створив М. Горький одночасно з «Казками про Італію». А втім, ці оповідання про минуле рідного краю він так і назвав — оповіданнями (іноді він називав їх навіть «нарисами»). У чому ж була відмінність?

«Казкам про Італію» передують слова Г. Андерсена: «Немає казок, кращих за ті, які творить саме життя». Треба сказати, що саме цього афоризму, цього вислову в творах славетного датського письменника-казкаря знайти не пощастило. Але в них є чимало подібних фраз: «Життя — найчудовіша з казок», «з дійсності й виростають щонайчудовіші казки» і т. ін. Отже,

¹ В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 35, с. 2. У більшовицькій газеті «Звезда» були надруковані «Казки»: I, II, IV, VII, XIII, XIV і XVII. Майже всі вони вміщені в цій збірці.

² Див. про це в книжці К. Д. Муратової «М. Горький на Капрі» (изд-во «Наука», Л., 1971, с. 146—184) і в коментарях Л. П. Биковцевої до «Сказок об Італії» (М. Горький. Полное собрание сочинений, т. 12, изд-во «Наука», М., 1971, с. 538—564).

і Г. Андерсен вважав, що казками можна називати оповідання про реальне життя? Проте сам він все ж таки створював справжні казки, а М. Горький, повторивши його думку, створив дещо інше. Що ж саме?

Про це є різні думки. Звертаючись у 1912 році до М. Горького з проханням написати «духопіднесену» травневу листівку, В. І. Ленін зазначав: «Добре було б мати революційну прокламацію типу «Казок» «Звезди»...»¹. А більшовицька газета «Правда» писала про «Казки про Італію»: «Горький у своїх казках дуже часто дає не безпристрасні художні втілення, а гарячі... публіцистичні статті... Він ніби малює або намагається накреслити деякі особливості психіки «нових людей», які борються в сучасному суспільстві за нову правду».

То що ж таке «Казки про Італію»? Казки, оповідання, прокламації чи художня публіцистика? Якоюсь мірою вони — і те, і друге, і третє, і четверте. Це — оповідання, які розкривають «казкове» в реальному житті, але читачі бачать його «казковість» не просто в красі, а в тому, чому присвячувалися революційні прокламації, листівки, публіцистичні статті: в появі «нових людей», в народженні нових, не бачених досі особливостей їхньої психіки. В написаному в 1906 році яскраво публіцистичному нарисі «9-те січня» М. Горький так розкрив головний смисл трагічних подій Кривавої неділі: «Юрба поволі, але неухильно змінювалася, перероджуючись в народ». Переродження юрби в народ відбулося тоді за один день, що став початком першої російської революції. Але подібні переродження людей — круті зміни в їхній свідомості — відбувалися не тільки в умовах могутніх революційних вибухів. Вони відбувалися і в повсякденному житті, під впливом непрямитних і, здавалося б, незначних обставин, тим більше вражаючих своєю раптовістю, несподіваністю, «казковістю».

Саме такі круті й раптові зміни, такі несподівані переродження — головна тема «Казок про Італію». В першій казці описано страйк трамвайників у Неаполі. Великий натовп людей, яким перешкодили їхати в справах, ремствує на страйкарів, та, коли приходять і влазять у вагони грізні солдати, той самий натовп раптом лягає на рейки, щоб не дати зірвати страйк. Адаже ті, що ремствували, самі — трудівники, і вони починають розуміти: трамвайники припинили роботу тому, що «не вистачає дітям на макарони». А в іншій казці мова йде про те, як не менш грізних солдатів присилають в село для розправи над непокірними селянами. В селі солдати зустрічають камінням, а проводжають квітами, бо солдати відмовляються стріляти.

У наш час такими фактами важко здивувати. Нам відомо чимало випадків, коли солдати в капіталістичних країнах відмовлялися стріляти в народ і коли люди, ризикуючи життям, лягали з почуття солідарності на рейки. Але в ту пору, коли писалися «Казки про Італію», це почуття тільки народжувалося і вражало багатьох. Так і в випадку, описаному в казці про дітей із Парми. В Пармі страйкували робітники, а в Генуї «чужі» люди зустрічали їхніх дітей, щоб узяти їх на якийсь час у свої родини, — зустрічали, радісно вітаючи, з музикою, з квітами. Чи було колись до того таке чудове свято?

А в казці про будівництво Сімплонського тунелю описано народження іншого почуття, такого ж незвичайного в час створення «Казок про Італію», як солідарність і братерство «чужих» людей, і такого ж прекрасного й великого на всі часи (тільки ми звикли до нього й перестали помічати його «казковість»): почуття віхні від праці. Тим, хто будував тунель, що з'єднав під високою горою Італію із Швейцарією, було дуже тяжко. Праця з примусу, праця заради шматка хліба, взагалі сприймалася як тягар, а тут ще земля обливалася людей гарячою водою і ладна була кожної хвилини на них завалитися. Люди задихалися, хворіли, втрачали віру в успіх. Та настала якесь

¹ В. І. Л е н і н. Повне зібрання творів, т. 35, с. 1.

хвилина, коли ними раптом оволоділо інше почуття. Вони зрозуміли, що перемагають гору, що стихії підкоряються їм, і їх сповнило почуття гордості за свою працю. Не тільки молоді й дужі, як Паоло, а й такі, як його батько, що підірвався й відчув близьку смерть, повірили в свою перемогу. І тоді, вмираючи, старий попросив сина, щоб той прийшов до нього на могилу й розповів про завершення будівництва. Паоло так і вчинив. Він знав, що батько його вже не почує, але прийшов на могилу й сказав: «Батьку — зроблено! Люди — перемогли. Зроблено, батьку!»

В одній із казок розказано про зустріч дуже різних і багато в чому не згодних між собою, а проте дуже приємних одне одному людей. Один з них — визначний, славетний інженер-винахідник. Він милується розумом і допитливістю молодого робітника, але не може збагнути, чому той не вчиться, а «бунтує», провадить революційну пропаганду. Інженер не вірить у можливість революції, не вірить у соціалізм. Йому незрозуміло, як цей робочий хлопець може вважати своїми предками великих людей минулого і що означають його дивні слова: «Коли я читаю книжку, бачу картину, милуюсь прекрасним, — я почувати себе так, немовби сам зробив усе це!» Тим часом у цих словах знайшло відображення велике почуття, що народжувалося тоді в людей праці, почуття своєї причетності до всього процесу перетворення життя. Який то був переворот у свідомості безправних і пригноблених трудивників — відчути себе творцями історії, справжніми господарями Землі!

Не всі «Казки про Італію» розповідають про народження таких нових почуттів, які віщували «казкове» перетворення світу. В деяких казках подано картинку італійського побуту, наприклад у казці про весілля бідняків (ми не могли не згадати про цей епізод, коли дивилися кінофільм «Два гроші надії»). Трагічна історія кохання робітника-соціаліста і дівчини, яка перебуває в полоні релігії. У першому оповіданні М. Горького «Макар Чудра», опублікованому в 1892 році, наведено легенду про Лойку Забару і Радду — про юних і гарних людей, які палко любили одне одного, але ще більше любили волю і, не бажаючи скоритися одне одному, віддали перевагу смерті перед покірністю. Але то була легенда, казка, а в італійській «казці» йде мова про реальну життєву драму, причиною якої стала «фатальна непримирність» поглядів, переконань, ідеалів.

А проте в «Казках про Італію» тон задають ті з них, у яких розказано, як нове й світле перемагає старе й темне. Кілька казок присвячено матерям. Можна подумати, що ці казки мало пов'язані з головною темою «Казок про Італію». Адже й ті з них, що розповідають про далеке минуле (наприклад, легенда про матір, яка не злякалася завойовника й тирана Тамерлана і примусила його повернути їй захопленого в полон сина), і ті, сюжети яких просто вихоплені з життя (казка про Нунчу та її дочку), — всі вони оспівують споконвічне почуття материнства. Але якщо почуття материнства завжди було, то почуття пошани до жінки, особливо до жінки-матері, народжувалося поступово, все підвищуючи й духовно збагачуючи людей. Коли в радянський час до М. Горького зверталися з запитанням, які із своїх творів він вважає найбільш придатними для виховання молоді, він часто називав саме ті з «Казок про Італію», в яких іде мова про матерів.

Нерозривно пов'язані з головною темою «Казок про Італію» і ті з них (а таких багато), у яких розповідається про дітей. «Герольди весни», тобто вісники весни, вісники оновлення природи й усього життя, — так сказано про дітей у цих казках. І ще в них сказано, що діти — «веселі володарі землі». Який наївний був бідний, майже жебрак хлопчик Пепе, котрий не розумів, чому в одних людей багато речей, набагато більше, ніж потрібно нормальній людині, а в інших немає нічого! І яка прекрасна, яка мудра була ця дитяча наївність, у якій засвітилася зоря майбутнього суспільства — суспільства, де не буде бідних і багатих і де кожен одержуватиме по потребі, а даватиме по здібностях. Казка? Маркс, Енгельс і Ленін довели не тільки те, що таке

суспільство може бути, але й те, що воно не може не бути, що до нього веде вся історія людства.

...Нещодавно автор цих рядків побував в Італії, на острові Капрі, де колись жив М. Горький і де він написав багато творів (майже всі вони були присвячені рідній країні, Росії), а також свої італійські казки. Зберігся будинок, у якому гостював у М. Горького В. І. Ленін. На Капрі В. І. Ленін приїжджав двічі. Першого разу, в 1908 році, він зміг побути в М. Горького лише кілька днів, а другого, в 1910 році, він прожив у нього два тижні. Вони разом їздили до Неаполя й до інших міст, що лежали на берегах Неаполітанської затоки, сходили на Везувій, вирушали з італійськими рибалками на риболовлю. Напевне, вони зустрічалися з багатьма героями майбутніх «Казок про Італію» і говорили про долю італійців і всіх людей землі. В усякому разі, на «чудових» казках М. Горького лежить відблиск ленінських думок, ленінського інтернаціоналізму, ленінської непохитної віри в майбутнє людства.

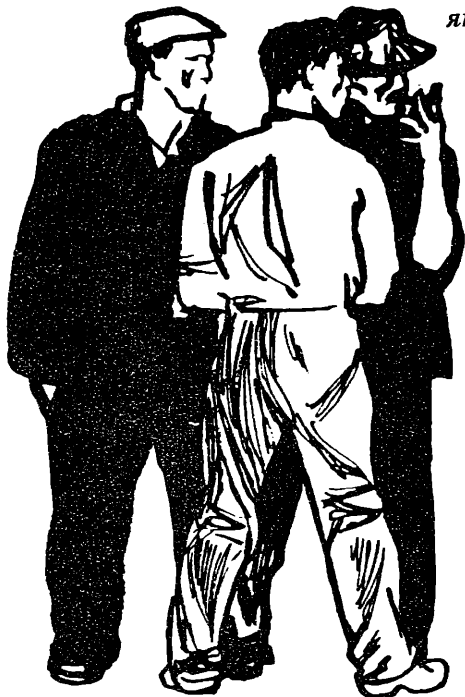
На тому місці, де В. І. Ленін і М. Горький особливо любили проводити час — на маленькому виступі високо над морем, — зараз стоїть обеліск з барельєфом Володимира Ілліча. Цей білий, сяючий на сонці обеліск споруджували нащадки героїв «Казок про Італію». Це — вияв їхньої вдячності вождеві світового пролетаріату. Коли дивитися на обеліск, здається, що майбутнє не таке вже й далеке від сучасності. Починаєш думати, що не такий уже й далекий той день, коли людина прийде на головну площу Землі — на Красну площу, зійде на найвищу, найпочеснішу трибуну світу й скаже, звертаючись до того, чий священний прах покоїться в Мавзолі:

«Батьку — зроблено! Люди — перемогли. Зроблено, батьку!»

Б. БЯЛИК

*Немає казок, кращих за ті,
які творить саме життя.*

Андерсен

СТРАЙК У НЕАПОЛІ

У Неаполі застрайкували службовці трамвая: на всю довжину Рів'єри Кізія простягся ланцюг порожніх вагонів, а на площі Перемоги зібрався натовп вагоноводів і кондукторів — веселі й гамірливі, рухливі, мов живе срібло, неаполітанці. Над їхніми головами, над ґратами саду виблискує в повітрі тонкий, наче шпага, струмисько фонтана, їх вороже оточує велика юрба людей, яким треба їхати у справах в усі кінці величезного міста, і всі ці прикажчики, майстри, дрібні торговці, кравчині сердито й голосно засуджують страйкарів. Чути сердиті слова, ущипливі глузування, безперервно мелькають руки, що ними неаполітанці говорять так само виразно й красномовно, як і невгамовним язиком.

З моря тягне легкий бриз, величезні пальми міського саду тихо похитують віялами темно-зеленого гілля, стовбури в них дивно схожі на незграбні ноги страхітливих слонів. Хлопчаки — напівголі діти неаполітанських вулиць — стрибають, неначе горобці, сповнюючи повітря дзвінкими вигуками і сміхом.

Місто, схоже на стару гравюру, щедро облите палючим сонцем і все співає, мов орґан; сині хвилі затоки б'ють об камінь набережної, вторячи гомону й крикам гучними ударами,— наче бубон гуде.

Страйкарі понуро туляться один до одного, майже не відповідаючи на роздратовані вигуки натовпу, вилазять на грати саду, неспокійно поглядаючи у вулиці через голови людей, і нагадують зграю вовків, оточену собаками. Всім зрозуміло, що ці люди, однаково вдягнені, міцно зв'язані одне з одним непохитним рішенням, що вони не поступляться, і це ще дужче дратує натовп, але серед нього є й філософи: спокійно покуруючи, вони умовляють занадто палких супротивників страйку:

— Е, синьор! А що робити, коли не вистачає дітям на макарони?

Групами, по два й по три, стоять вишукано вдягнені агенти муніципальної поліції¹, стежачи за тим, щоб натовп не перешкоджає рухові екіпажів. Вони строго нейтральні, з однаковим спокоєм дивляться й на тих, кого засуджують, і на тих, що засуджують, і добродушно висміюють і тих, і тих, коли жести й крики набирають надто запального характеру. На випадок серйозних сутичок у вузькій вулиці уздовж стін будинків стоїть загін карабінерів², з коротенькими й легкими рушницями в руках. Це досить лиховісна група людей у трикутниках, коротеньких плащах, з червоними, ніби два струмені крові, лампасами на штанах.

Лайка, глузування, докори і вмовляння — все нараз затихає, над натовпом пролітає якесь нове віяння, що ніби примиряє людей,— страйкарі поглядають понуріше і, в той же час, зступаються щільніше один до одного, у натовпі лунають вигуки:

— Солдати!

Чути насмішкуватий і радісний свист на адресу страйкарів, лунають вітальні вигуки, а якийсь товстий чоловік, у легкому сірому костюмі і в панамі, починає пританцьовувати, тупаючи ногами по бруківці. Кондуктори й вагоноводи повільно пробираються крізь натовп, ідуть до вагонів, деякі вилазять на площадки,— вони стали ще понуріші і у відповідь на вигуки юрби — суворо огризаяться, примушуючи дати їм дорогу. Стає тихіше.

Легким танцюючим кроком з набережної Санта Лючія ідуть маленькі сірі солдатикі, розмірено гупаючи ногами й механічно одноманітно розмахуючи лівими руками. Здається, що вони зроблені із жерсті і ламкі, немов заводні іграшки. Їх веде вродливий високий офіцер, з насупленими бровами й презирливо

---

¹ Муніципальна поліція — поліція при муніципалітеті; муніципалітет — міське або сільське самоврядування в буржуазних країнах.

² Карабінер — кінний жандарм в Італії.

скривленим ротом, поруч нього, підстрибуючи, біжить опасистий чоловік у циліндрі й невпинно говорить щось, розтинаючи повітря незчисленними жєстами.

Натовп одхлинув од вагонів — солдати, наче сірі намистинки, розсипаються вздовж них, зупиняючись біля площадок, а на площадках стоять страйкарі.

Чоловік у циліндрі і ще якісь солідні люди, що оточили його, шалено розмахуючи руками, кричать:

— Останній раз... *Ultima volta!* ¹ Чуєте?

Офіцер нудно крутить вуса, нахиливши голову, до нього, махнувши циліндром, підбігає чоловік і хрипко кричить щось. Офіцер скоса поглянув на нього, виструнчився, розправив груди, і — пролунали гучні слова команди.

Тоді солдати стали вистрибувати на площадки вагонів, на кожну по два, і водночас звідти посипалися вагоноводи з кондукторами.

Натовпові видалося це смішним — вибухнув рев, свист, регіт, але зараз же — погас, і люди мовчки, з видовженими, посірілими обличчями, здивовано витріщивши очі, важко відступили од вагонів, усією масою посуваючись до першого.

І стало видно, що за два кроки від його коліс, упоперек рейок, лежить, знявши кашкета з сивої голови, вагоновод, з обличчям солдата, він лежить догори грудьми, і вуса його грізно стирчать у небо. Поруч нього кинувся на землю маленький, спритний, мов мавпочка, юнак, слідом за ним, не кваплячись, опускаються на землю ще і ще люди...

Юрба глухо гуде, лунають голоси, лякливо кличучи мадонну, деякі понуро лаюються, повискують, стогнуть жінки, і, немов гумові м'ячики, повсюди стрибають вражені видовищем хлопчаки.

Чоловік у циліндрі горланить щось схожим на ридання голосом, офіцер дивиться на нього і знизує плечима, — він повинен замінити вагоноводів своїми солдатами, але в нього немає наказу боротися із страйкарями.

Тоді циліндр, оточений якимись догідливими людьми, кидається в бік карабінерів, — ось вони рушили, підходять, нахилиються до тих, що лежать на рейках, хочуть підвести їх.

Почалася боротьба, метушня, але — раптом увесь сірий, запилений натовп глядачів похитнувся, заревів, завив, ринув на рейки, — чоловік у сірому костюмі зірвав з голови свою панаму, підкинув її в повітря і перший ліг на землю поруч із страйкарем, ляснув його по плечу й підбадьорливо крикнув йому в обличчя.

А за ним на рейки почали падати — наче їм ноги підрізували — якісь веселі галасливі люди, — люди, яких не було тут ще

¹ Останній раз! (*Італ.*)

дві хвилини тому. Вони кидалися на землю, сміючись робили один одному гримаси і кричали офіцерові, який, потрясаючи рукавичками під носом чоловіка в циліндрі, щось говорив йому, посміхаючись, стріпуючи гарною головою.

А на рейки все сипалися люди, жінки кидали свої корзини і якісь клунки, із сміхом лягали хлопчаки, скручуючись калачиком, немов собаки, що змерзли, перекочувалися з боку на бік, забруднюючись у пилюці, якісь пристойно одягнуті люди.

П'ятеро солдатів з площадки першого вагона поглядали вниз на купу тіл під колесами і — реготали, хитаючись на ногах, тримаючись за стояки, закидаючи голови догорі й вигинаючись, тепер — вони не схожі на жерстяні заводні іграшки.

...За півгодини по всьому Неаполю з вищанням і скрипом мчали вагони трамвая, на площадках стояли, весело усміхаючись, переможці, і вздовж вагонів ходили вони ж, увічливо запитуючи:

— Більєтті?!

Люди, простягаючи їм червоні й жовті папірці, підморгують, усміхаються, добродушно бурчать.

ДІТИ З ПАРМИ

В Генуї, на маленькій площі перед вокзалом, зібрався густий натовп — переважають робітники, але багато й солідно одягнутих, добре вгодованих людей. На чолі натовпу — члени муніципалітету, над їхніми головами гойдається важкий, майстерно вишитий шовком прапор міста, а поряд з ним мають різноколірні знамена робітничих організацій. Блищить золото китиць торочок і шнурків, блищать списи на древках, шелестить шовк, і гуде, наче хор, співаючи напівголосно, урочисто настроєний натовп людей.

Над ним, на високому п'єдесталі — постать Колумба, мрійника, який звідав багато страждань за те, що вірив, і — переміг, бо вірив. Він і тепер дивиться вниз на людей, ніби промовляючи мармуровими вустами:

«Перемагають тільки віруючі».

Біля ніг його, навколо п'єдесталу, музиканти розіклали мідні труби, мідь на сонці виблискує, немов золото.

Увігнутих півколом стоїть важка мармурова будівля вокзалу,

розкинувши свої крила, немов бажаючи обійняти людей. З порту долинає важке дихання пароплавів, глуха робота гвинтів у воді, дзвін ланцюгів, свистки й вигуки — на площі тихо, душно і все залите палючим сонцем. На балконах і у вікнах будинків — жінки, з квітами в руках, святково одягнені фігурки дітей, наче квіти.

Свистить, підбігаючи до станції, локомотив — натовп здригнувся, немов чорні птахи, здійнялося над головами кілька пом'ятих капелюхів, музиканти беруть труби, якісь серйозні, літні люди чепуряться й виступають наперед, обертаються обличчям до натовпу і говорять щось, розмахуючи руками праворуч і ліворуч.

Важко й не поспішаючи натовп розступився, очистивши широкий прохід у вулицю.

— Кого зустрічають?

— Дітей з Парми!

Там страйк, у Пармі. Хазяї не поступаються, робітникам стало важко, і от вони, зібравши своїх дітей, які вже почали хворіти від голоду, відправили їх до товаришів у Геную.

Із-за колон вокзалу йде струнка процесія маленьких людей, вони напіводягнуті і здаються волохатими у своєму лахмітті, — волохатими, неначе якісь дивні звірята. Ідуть, тримаючись за руки, по п'ять у ряд — дуже маленькі, запилені, видно потомлені. Їхні обличчя серйозні, але очі блищать жваво і ясно, і, коли музика грає їм назустріч гімн Гарібальді¹, — по цих худеньких, загострених і голодних личках миготливо пробігає усмішка задоволення.

Натовп вітає людей майбутнього голосними вигуками, перед ними схиляються знамена, ревуть мідні труби, оглушуючи і осліпляючи дітей, — вони трохи приголомшені такою зустріччю, на мить подаються назад і раптом — якось зразу витяглися, вирости, збилися в одне тіло і сотнями голосів, але ніби одними грудьми вигукнули:

— Viva Italia!²

— Хай живе молода Парма! — гримить натовп, навалюючись на них.

— Evviva Garibaldi!³ — кричать діти, сірим клином врізуючись у натовп і зникаючи в ньому.

У вікнах готелів, на дахах будинків білими птахами тріпочуть хустки, звідти сиплеться на голови людей дощ квітів і веселі, гучні крики.

¹ Гарібальді Джузеппе (1807—1882) — вождь національно-визвольного руху в Італії в середині XIX століття.

² Хай живе Італія! (Італ.)

³ Хай живе Гарібальді! (Італ.)

Все стало святковим, все ожило, і сірий мармур розцвів якимись яскравими плямами.

Майорять знамена, летять капелюхи й квіти, над головами дорослих людей вирости маленькі дитячі голівки, миготять крихітні темні лапи, ловлячи квіти й вітаючи, і все гримить у повітрі безперервний могутній крик:

— Viva il Socialismo!

— Evviva Italia!¹

Майже всіх дітей розхапали, вони сидять на плечах дорослих, притиснуті до широких грудей якихось суворих вусатих людей; музику ледве чути серед галасу, вигуків і сміху.

В натовпі шастають жінки, розбираючи приїжджих, які ще залишилися, й кричать одна до одної:

— Ви берете двох, Анніто?

— Так. Ви теж?

— І безногий Маргариті одне...

Скрізь веселе хвилювання, святкові обличчя, вологі добрі очі, і вже подекуди діти страйкарів жують хліб.

— У наші часи про це не думали! — каже дідусь із пташиним носом і чорною сигарою в зубах.

— А — так просто...

— Еге ж! Це просто й розумно.

Старий вийняв сигару з рота, подивився на її кінець і, зітхнувши, струснув попіл. А потім, побачивши біля себе двох хлопчиків з Парми, певно братів, зробив грізне обличчя, наїжився, — вони дивилися на нього серйозно, — насунув капелюха на очі, розвів руки, діти, притулившись одне до одного, насупилися, відступаючи, старий раптом присів навпочіпки й голосно, дуже схоже, заспівав півнем. Діти зареготали, тупаючи голими п'ятами по камінню, а він — підвівся, поправив капелюх і, вирішивши, що зробив усе, що треба, похитуючись на не твердих ногах, одійшов геть.

Горбата й сива жінка з обличчям баби-яги й жорстким сірим волоссям на кощавому підборідді стоїть біля підніжжя статуї Колумба й — плаче, витираючи червоні очі краєчком вицвілої шалі. Темна й потворна, вона на диво самотня серед збудженого натовпу людей...

Пританцьовуючи, іде чорноволоса генуезка, ведучи за руку чоловіка віком років семи, в дерев'яних черевиках і сірому капелюсі до плечей. Він стріпує голівкою, щоб скинути капелюх на потилицю, а той усе падає йому на обличчя, жінка зриває його з маленької голови й, високо махнувши ним, щось співає і сміється, хлопчина дивиться на неї, задерши голову, — весь

¹ Хай живе соціалізм! Хай живе Італія! (Італ.)

усмішка, потім підстрибує, щоб дістати капелюх, і обоє вони зникають.

Високий чоловік у шкіряному фартусі, з голими величезними руками, тримає на плечі дівчинку років шести, сіреньку, наче мишка, і каже жінці, що йде поруч з ним, ведучи за руку хлопчика, рудого, немов вогонь:

— Розумієш,— якщо це прищепиться... Нас важко буде подолати, га?

І густо, голосно, переможно регоче і, підкидаючи свою маленьку ношу в синє повітря, вигукує:

— Evviva Parma-a! ¹

Люди розходяться, відводячи й односячи з собою дітей, на площі залишаються пом'яті квіти, папірці від цукерок, веселий гурт факіно² і над ними благородна постать людини, що відкрила Новий Світ ³.

А з вулиць, немов із величезних труб, гарно ллються веселі вигуки людей, що йдуть назустріч новому життю.

---

¹ Хай живе Парма! (*Итал.*).

² Факіно — носій.

³ Тобто Колумба, який відкрив Америку.

СІМПЛОНСЬКИЙ ТУНЕЛЬ ¹

Сине спокійне озеро в глибокій рамі гір, окрилених вічним снігом, темне мереживо садів пишними складками опускається до води, з берега дивляться в воду білі будинки, здається, що вони побудовані з цукру, і все навколо схоже на тихий сон дитини.

Ранок. З гір ласкаво течуть пахощі квітів, щойно зійшло сонце; на листі дерев, на стеблах трав ще блищить роса. Сіра стрічка дороги кинута в тиху ущелину гір, дорога мощена камінням, але здається м'якою, мов оксамит, хочеться погладити її рукою.

Біля купи щебеню сидить чорний, наче жук, робітник, на грудях у нього медаль, обличчя сміливе й привітне.

Поклавши бронзові руки на коліна свої, трохи підвівши голову, він вдивляється в обличчя перехожого, що стоїть під каштаном, кажучи йому:

¹ Сімплонський тунель з'єднує Італію і Швейцарію; був споруджений на початку ХХ століття в Швейцарських Альпах, його довжина близько 20 кілометрів.

— Це, синьйоре, медаль за роботу в Сімплонському тунелі.

І, опустивши очі на груди, лагідно усміхається гарному шматові металу.

— Е, кожна робота важка, доти, поки її полюбиш, а потім — вона збуджує і стає легшою. Все-таки — справді, було важко! Він поволі похитав головою, усміхаючись до сонця, раптом пожавшав, махнув рукою, чорні очі заблищали.

— Було навіть страшно, іноді. Адже й земля повинна щось відчувати — чи не так? Коли ми увійшли в неї глибоко, прорізавши в горі цю рану,— земля там, усередині, зустріла нас суворо. Вона дихала на нас гарячим диханням, од нього завмирало серце, голова ставала важкою і боліли кістки,— цього зазнав батато хто! Потім вона скидала на людей каміння і обливала нас гарячою водою; то було дуже страшно! Часом, при вогні, вода ставала червоною, і батько мій казав мені: «Поранили ми землю, потопить, спалить вона всіх нас своєю кров'ю, побачиш!» Звичайно, це фантазія, та коли такі слова чуєш глибоко в землі, серед задушливої темряви, жалібного хлюпання води і скреготу заліза об камінь,— забуваєш про фантазії. Там усе було фантастичне, дорогий синьйоре; ми, люди,— такі маленькі, і вона, ця гора,— до небес, гора, якій ми свердлили черево... це треба бачити, щоб зрозуміти! Треба бачити чорну пащу, яку ми прорізували, маленьких людей, що входили в неї вранці, коли сходить сонце, а сонце дивиться сумно услід тим, що йдуть у надра землі,— треба бачити машини, понуре обличчя гори, чути темний гул глибоко в ній і луну вибухів, наче регіт божевільного.

Він оглянув свої руки, поправив на синій куртці жетон, тихенько зітхнув.

— Людина — вміє працювати! — провадив він з гордістю.— О синьйоре, маленька людина, коли вона хоче працювати,— непереможна сила! І повірте: врешті ця маленька людина зробить усе, чого хоче. Мій батько спершу не вірив цьому.

— «Прорізати гору наскрізь із країни в країну,— казав він,— це проти бога, який розділив землю стінами гір,— ви побачите, що мадонна буде не з нами!» Він помилився, мадонна з усіма, хто любить її. Згодом батько теж почав думати майже так само, як ось я кажу вам, бо відчув себе вищим, сильнішим за гору; та був час, коли він у свята, сидячи біля столу за пляшкою вина, переконував мене й інших:

— «Діти бога»,— це улюблена його приказка, бо він був доброю і релігійною людиною,— «діти бога, так не можна боротися з землею, вона помститься за свої рани і залишиться непереможною! От ви побачите: просвердлимо ми гору до серця, і, коли доторкнемося до нього,— воно спалить нас, кине на нас огонь,

бо серце землі — вогненне, це знають усі! Обробляти землю — це так, допомагати їй народжувати — нам заповідано, а ми спотворюємо її обличчя, її форми. Дивіться: чим далі вриваємося ми в гору, тим гарячіше повітря і важче дихати...»

Чоловік тихенько засміявся, підкручуючи вуса пальцями обох рук.

— Не тільки він так думав, і то була правда: чим далі — тим гарячіше в тунелі, тим більше хворіло й падало в землю людей. І все сильніше текли гарячі джерела, осипалася порода, а двоє наших, із Лугано, збожеволіли. По ночах у казармі в нас багато хто марив, стогнав і схоплювався з постелі, охоплений якимось жахом...

— «Хіба я не правду казав?» — примовляв батько, із страхом в очах і кашляючи все частіше, глухіше... — «Хіба я не правду казав? Це непереможне — земля!»

— І нарешті — ліг, щоб уже не встати ніколи. Він був міцний, мій старий, він понад три тижні сперечався зі смертю, вперто, не скаржачись, як людина, що знає собі ціну.

— «Моя робота — закінчена, Паоло, — мовив він мені якось уночі. — Бережи себе й повертайся додому, нехай боронить тебе мадонна!» Потім довго мовчав, заплющивши очі, задихаючись.

Чоловік звівся на ноги, оглянув гори і потягся з такою силою, що затріщали сухожилля.

— Узяв за руку мене, пригорнув до себе й каже — свята правда, синьйоре! — «Знаєш, Паоло, сину мій, я все-таки думаю, що це станеться: ми і ті, що йдуть з того боку, знайдемо один одного в горі, ми зустрінемося — ти віриш у це?»

Я — вірив.

— «Гаразд, сину мій! Так і треба: все треба робити з вірою в щасливий кінець і в бога, який допомагає, молитвами мадонни, добрим справам. Я прошу тебе, сину, якщо це станеться, якщо зійдуться люди — прийди до мене на могилу й скажи: батьку — зроблено! Щоб я знав!»

— Це було добре, дорогий синьйоре, і я обіцяв йому. Він помер через п'ять днів після цих слів, а за два дні до смерті просив мене й інших, щоб його закопали там, на місці, де він працював у тунелі, дуже просив, але то вже марення, я гадаю...

— Ми і ті, що йшли з іншого боку, зустрілися в горі через тринадцять тижнів після батькової смерті — то був безумний день, синьйоре! О, коли ми почули там, під землею, в пітьмі, шум іншої роботи, шум тих, що йшли нам назустріч під землею, — ви зрозумійте, синьйоре, — під величезною вагою землі, яка могла б розчавити нас, маленьких, усіх одразу!

— Багато днів чули ми ці звуки, такі глухі, з кожним днем вони ставали все зрозуміліші, ясніші, і нами оволодівало радісне

шаленство переможців — ми працювали, як злі духи, як безплотні, не відчуваючи втоми, не вимагаючи вказівок,— це було добре, немов танок сонячного дня, слово честі! І всі ми стали такі ласкаві й добрі, як діти. Ах, якби ви знали, яке сильне, яке

нестерпно жагуче бажання зустріти людину в пітьмі, під землею, куди ти, неначе кріт, заривався довгі місяці!

Він увесь спалахнув, підійшов упруго до слухача й, заглядаючи в очі йому своїми глибокими очима людини, тихо й радісно вів далі:

— А коли, нарешті, завалився шар породи, і в отворі заблискотів червоний вогонь смолоскипа, і чиєсь чорне, облите слізьми радості обличчя, і ще смолоскипи й обличчя, і залунали вигуки перемоги, крики радості,— о, то найкращий день мого життя, і, пригадуючи його, я почуваю — ні, я недарма жив! Була праця, моя праця, свята праця, синьйоре, кажу я вам! І коли ми вийшли з-під землі на сонце, то багато хто, лягаючи грудьми на землю, цілував її, плакав — і то було так гарно, мов казка! Так, цілували переможену гору, цілували землю — того дня особливо близька й зрозуміла стала вона мені, синьйоре, і полюбив я її, мов жінку!

— Звичайно, я пішов до батька, о так! Звичайно,— хоча я знаю, що мертві не можуть нічого чути, але я пішов: треба поважати бажання тих, хто працював для нас і не менше за нас страждав,— чи не так?

— Так, так, я пішов до нього на могилу, постукав об землю ногою й сказав — як він бажав того:

— «Батьку — зроблено! — сказав я.— Люди перемогли. Зроблено, батьку!»

ВЕСІЛЛЯ

На маленькій станції між Римом і Генуею кондуктор одчинив двері купе і з допомогою замурзаного мастильника майже вніс до нас маленького, сліпого на одне око діда.

— Дуже старий! — вголос сказали вони, добродушно усміхаючись.

Але старий виявився бадьорим; подякувавши тим, що допомагали йому, рухом зморшкуватої руки, він увічливо й весело трохи підняв над сивою головою поламаного капелюха й, оглянувши дивани пильним оком, спитав:

— Дозволите?

Йому дали місце, він сів, зітхнув полегшено й, поклавши руки на гострі коліна, добродушно усміхнувся беззубим ротом.

— Далеко, діду? — запитав мій товариш.

— О, тільки три станції! — охоче відповів одноокій. — На весілля до онука їду...

І за кілька хвилин балакучий дід розповідав під гуркіт коліс поїзда, хитаючись, немов надломлена гілка в непогідний день:

— Я — лігурієць¹, ми всі дуже міцні, лігурійці. От у мене тринадцятеро синів, чотири дочки, я вже збиваюся, рахуючи онуків, це другий одружується — добре, чи не правда?

І, гордо подивившись на всіх вицвілим, але ще веселим оком, він тихенько засміявся, кажучи:

— От скільки дав я людей країні і королю!

— Як пропало око? О, то було давно, ще хлопчаком був я тоді, але вже допомагав батькові. Він розбивав грудки на винограднику, в нас трудна земля, потребує гарного догляду: багато каміння. Камінь відскочив од батькової кирки і вдарив мене в око; я не пам'ятаю болю, але за обідом око випало в мене — то було страшно, синьйори!.. Його вставили на місце й приклали теплого хліба, але око вмерло!

Старий міцно потер буру, в'ялу щоку, знову усміхаючись добродушно й весело.

— Тоді не було так багато лікарів і люди жили безглуздіше, — о так! Може, вони добріші були? Га?

Тепер його однооке шкіряне обличчя, все в глибоких складках і зеленувато-сірому, наче пліснява, волоссі, стало хитре й триумфуюче.

— Коли живеш так довго, як я, можна говорити про людей сміливо, чи не так?

Він значуще підніс угору зігнутий темний палець, немов погрожуючи комусь.

— Я розповім вам, синьйори, дещо про людей...

— Коли помер батько — мені було тринадцять років, — ви бачите, який я й тепер маленький? Але я був спритний і невтомний у роботі — це все, що залишив мені батько у спадок, а землю нашу й будинок продали за борги. Так я й жив, з одним оком і двома руками, працюючи скрізь, де давали роботу... Було важко, але молодість не боїться роботи — правда ж?

— У дев'ятнадцять років зустрілася дівчина, яку мені судилося покохати — така ж бідна, як і я, вона була дебелиша й дужча за мене, жила з матір'ю, хворою старою, і, як і я, — працювала де могла. Не дуже гарна, але — добра й розумна. І хороший голос — о! Співала вона, мов артистка, а це вже — багатство! І я теж непогано співав.

— «Одружимося?» — сказав я їй.

— «Це буде смішно, одноокий! — відповіла вона невесело. — Ні в тебе, ні в мене нічого немає — як будемо жити?»

— Свята правда: ні в мене, ні в неї — нічого! Але — що потрібно для кохання в юності? Ви всі знаєте, як мало треба для кохання; я наполягав і переміг.

¹ Лігурієць — житель Лігурії, області в Північній Італії.

— «Та, певно, твоя правда,— сказала нарешті Іда.— Якщо свята матір допомагає тобі й мені тепер, коли ми живемо окремо, їй, звичайно, буде легше допомагати нам, коли ми будемо жити разом!»

— Ми пішли до священика.

— «Це — безумство! — казав священик.— Хіба мало в Лігурії старців? Нещасні люди, ви повинні боротися із спокусами диявола, інакше — дорого заплатите за вашу слабкість!»

— Молодь комуни¹ сміялася з нас, старі осуджували нас. Але молодість — уперта і по-своєму — розумна! Настав день весілля, ми не стали на той день багатші і навіть не знали, де ляжемо спати першої ночі.

— «Ми підемо в поле! — сказала Іда.— Чому це погано? Матір божа всюди однаково добра до людей».

— Так ми й вирішили: земля — постіль наша, і нехай укритє нас небо!

— Звідси починається інша історія, синьйори, прошу уваги,— це найкраща історія мого довгого життя! Рано-вранці, за день до весілля, старий Джіованні, в якого я багато працював, сказав мені — так, знаєте, крізь зуби — адже мова йшла про дрібниці!

— «Ти б, Уго, вичистив стару кошару й постелив там соломи. Хоч там сухо і вівці більше року не були там, все ж таки треба добре прибрати хлів, якщо ти з Ідою хочеш там жити».

— От у нас і домівка!

— Працюю я, співаю — у дверях стоїть столяр Констанціо, питає:

— «Це ти будеш жити тут з Ідою? А де ж у вас ліжко? Треба б тобі, коли закінчиш, піти до мене і взяти, у мене є зайве».

— А коли я йшов до нього, сердита Марія — крамарка — закричала:

— «Одружуються, нещасні, не маючи ні простирадла, ні подушок, нічого! Ти зовсім збожеволів, одноокий! Пришли до мене твою наречену...»

— А безногий, замучений ревматизмом, побитий лихоманкою Етторе Віано гукає до неї з порога свого дому:

— «Спитай його — чи багато він припас вина для гостей, га? Ох, люди, що може бути легковажніше за них?»

На щоді в старого в глибокій зморщці заблискотіла весела сльоза, він закинув голову й беззвучно засміявся, граючи гострим кадиком, трясучи зношеною шкірою обличчя й по-дитячому розмахуючи руками.

— О синьйори, синьйори! — крізь сміх, задихаючись, говорив він,— на ранок у день весілля в нас було все, що потрібне в до-

¹ К о м у н а — тут: селище, сільська громада.

мі,— статуя мадонни, посуд, білизна, меблі — все, присягаюся вам! Іда плакала і сміялася, я теж, і всі сміялися — негаразд плакати в день весілля, і всі наші сміялися з нас!..

— Синьйори! Це диявольськи добре — мати право назвати людей — наші! І ще краще відчувати, що вони свої, близькі тобі, рідні люди, для яких твоє життя — не жарт, твоє щастя — не забавка!

— І було весілля — е! Дивовижний день! Уся комуна дивилася на нас, і всі прийшли в нашу кошару, яка зненацька стала багатою домівкою... В нас було все: вино, і фрукти, і м'ясо, і хліб, і всі їли, і всім було весело... Бо, синьйори, немає кращих веселоців, як творити добро людям, повірте мені, немає нічого кращого й веселішого, ніж це!

— І священик був. «От,— казав він, суворо й гарно,— от люди, які працювали на всіх вас, і ви потурбувалися про них, щоб їм стало легше в цей день, найкращий день їхнього життя. Так і треба було зробити вам, бо вони працювали для вас, а праця — вища за мідні й срібні гроші, праця завжди вища за плату, яку дають за неї! Гроші — зникають, праця — залишається... Ці люди — і веселі й скромні, вони жили важко і не скаржилися, вони житимуть ще важче і не застогнуть — ви допоможете їм у важкий час. У них хороші руки, а ще кращі їхні серця...»

— Він багато приємного сказав мені, Іді і всій комуні!..

Старий піднесено оглянув усіх помолоділим оком і спитав:

— От, синьйори, дещо про людей,— це смачно, чи не правда?

ДРАМА ОДНОГО КОХАННЯ

Весна, яскраво блищить сонце, люди веселі, і навіть шибки у вікнах старих кам'яних будинків усміхаються тепло.

Вулицею маленького містечка розмаїтим потоком лється святково одягнений натовп — тут усе місто, робітники, солдати, буржуа, священики, адміністратори, рибалки, — всі збуджені од весняного хмелю, розмовляють голосно, багато сміються, співають, і всі — як одне здорове тіло — насичені радістю жити.

Різнобарвні парасольки, жіночі капелюхи, червоні й голубі кулі в руках дітей, мовби чудернацькі квіти, і скрізь ніби самоцвіти на пишній мантиї казкового короля, виблискують, сміючись і радіючи, діти, веселі володарі землі.

Блідо-зелене листя на деревах ще не розгорнулося, скручене в пухкенькі грудочки й жадібно п'є тепле проміння сонця. Вдалині грає музика, вабить до себе.

Враження таке, наче люди пережили свої нещастя, вчорашній день був останнім днем важкого, всім набридлого життя,

а сьогодні всі прокинулися ясні, мов діти, з твердою, веселою вірою в себе — в непереможність своєї волі, перед якою все повинно схилитися, і от тепер дружно й упевнено йдуть у майбуття.

І було дивно, прикро й сумно — помітити в цій жвавій юрбі зажурене обличчя: під руку з молодою жінкою пройшов високий, міцний чоловік; мабуть — десь років тридцяти, але — вже посивілий. Він тримав капелюх у руці, його кругла голова була вся срібна, худе здорове обличчя спокійне і — сумне. Великі, темні, прикриті віями очі дивилися так, як дивляться тільки очі людини, що не може забути тяжкого болю, якого вона зазнала.

— Зверни увагу на цих людей, — сказав мені мій товариш, — особливо на нього: він пережив одну з тих драм, які все частіше відбуваються серед робітників Північної Італії.

І товариш розповів мені:

— Цей чоловік — соціаліст, редактор місцевої робітничої газети, він сам — робітник, маляр. Одна з тих натур, у яких знання стають вірою, а віра ще дужче розпалює жадобу знань. Заповзятій і розумний антиклерикал, — бачиш, якими очима дивляться чорні священники в спину йому!

— Років п'ять тому він, будучи пропагандистом, зустрів в одному з своїх гуртків дівчину, яка одразу звернула на себе його увагу. Тут жінки навчилися вірити мовчки й непохитно, священники розвивали в них цю здібність багато віків і домоглися чого хотіли, — хтось слушно сказав, що католицька церква побудована на грудях жінки. Культ мадонни не тільки по-язичницькому гарний, це передусім розумний культ; мадонна простіша за Христа, вона ближча до серця, в ній немає суперечностей, вона не погрожує геєною — вона тільки любить, жаліє, прощає, — їй легко взяти серце жінки в полон на все життя.

— Але ось він бачить дівчину, яка вміє говорити, може питати і завжди в її запитаннях він відчуває, разом з наївним подивом перед його ідеями, неприховане недовір'я до нього, а часто — страх і навіть огиду. Пропагандистові-італійцеві доводиться багато говорити про релігію, різко про папу і священників, — щоразу, коли він говорив про це, він бачив в очах дівчини презирство й ненависть до нього, якщо ж вона запитувала про щось — її слова звучали ворожо і м'який голос був насичений отрутою. Помітно було, що вона обізнана з католицькою літературою, спрямованою проти соціалізму, і що в цьому гуртку її слово користується не меншою увагою, ніж його.

— Тут ставляться до жінки значно спрощеніше й грубіше, ніж у Росії, і — до останнього часу — італійки давали багато підстав для цього; не цікавлячись нічим, окрім церкви, вони — в кращому випадку — чужі культурній роботі чоловіків і не розуміють її значення.

— Чоловіче самолюбство його було уражене, слава вмілого пропагандиста страждала в сутичках з цією дівчиною, він дратувався, кілька разів вдало висміював її, але й вона йому відповідала тим же, мимоволі викликаючи в нього повагу, змушуючи його особливо старанно готуватися до занять у гуртку, в якому була й вона.

— Але разом з усім цим він помічав, що кожного разу, коли йому доводилося говорити про ганебну сучасність, про те, як вона пригнічує людину, спотворюючи її тіло, її душу, коли він малював картини життя в майбутньому, де людина стане зовні і в душі вільною,— він бачив її перед собою іншою: вона слухала його мову з гнівом сильною і розумною жінки, яка знає тягар ланцюгів життя, з довірливою жадобою дитини, що чує чарівну казку, і ця казка у злагоді з його, теж чарівно складною, душею.

— Це розпалювало в ньому передчуття перемоги над ворогом, який може бути чудовим товаришем.

— Майже рік тривало змагання, не викликаючи в них бажання зблизитися й посперечатися сам на сам, але нарешті він перший підійшов до неї.

— «Синьйорина — мій постійний опонент,— мовив він,— чи не вважає вона, що в інтересах справи буде краще, якщо ми познайомимось ближче?»

— Вона охоче погодилася з ним, і майже з перших слів вони вступили в бій одне з одним: дівчина із запалом захищала церкву як місце, де замучена людина може відпочити душею, де, перед лицем доброї мадонни,— всі рівні і все одно жалюгідні, незважаючи на різницю в одязі; він заперечував, казав, що не відпочинок потрібен людям, а боротьба, що неможлива громадянська рівність без рівності матеріальних благ і що за спиною мадонни ховається людина, якій вигідно, щоб люди були нещасні й дурні.

— Відтоді ці суперечки сповнили все їхнє життя, кожна зустріч була продовженням однієї й тієї ж пристрасної розмови, і з кожним днем усе виразніше розкривалася фатальна непримиренність їхніх вірувань.

— Для нього життя — боротьба за розширення знань, боротьба за підкорення таємничих енергій природи людській волі, всі люди повинні бути однаково озброєні для цієї боротьби, наприкінці якої нас чекає свобода й торжество розуму — наймогутнішої з усіх сил і єдиної сили світу, яка діє свідомо. А для неї життя було нестерпним жертвопринесенням людини невідомому, підкоренням розуму тій волі, закони й мету якої знає тільки священник.

— Вражений, він питав:

— «Але чого ж ви ходите на мої лекції, чого ви чекаєте від соціалізму?»

— «Так, я знаю, що грішу й суперечу собі! — сумно призналася вона. — Але так гарно слухати вас і мріяти про можливість щастя для всіх людей!»

— Вона була не дуже гарна — тонка, з розумним личком, великими очима, погляд яких міг бути сумирний і гнівний, ласкавий і суворий; вона працювала на фабриці шовку, жила із старою матір'ю, безногим батьком і молодшою сестрою, що вчилася в ремісничій школі. Іноді вона бувала весела, не занадто, але привабливо; любила музеї і старі церкви, захоплювалася картинами, красою речей і, дивлячись на них, казала :

— «Як дивно думати, що ці прекрасні речі колись були замкнені в домах приватних людей і хтось один мав право користуватися ними! Гарне повинні бачити всі, лише тоді воно живе!»

— Вона часто говорила так дивно, і йому здавалося, що ці слова йдуть з якогось незрозумілого йому болю в її душі, вони нагадували стогін пораненого. Він відчував, що ця дівчина любить життя й людей глибокою, сповненою тривоги й співчуття любов'ю матері; він терпляче ждав, коли його віра запалить їй серце і тиха любов перетвориться в пристрасть, йому здавалося, що дівчина слухає його промови все уважніше, що в серці вона вже згодна з ним. І все палкіше він говорив їй про необхідність невпинної боротьби за визволення людини, — народу, людства — із старих ланцюгів, іржа яких пов'їдалася в душі й затемнює, отруює їх.

— Одного разу, проводжаючи її додому, він сказав їй, що любить її, хоче, щоб вона була його дружиною, і — був наляканий тим враженням, яке справили на неї його слова: похитнувшись, наче він ударив її, широко розкривши очі, бліда, вона прихилилася спиною до стіни, сховавши руки, і, дивлячись в обличчя йому, майже з жахом сказала :

— «Я догадувалася, що це так, я майже відчувала це, бо сама давно люблю вас, але — боже мій, — що ж буде тепер?»

— «Почнуться дні щастя твого й мого, дні нашої спільної праці!» — вигукнув він.

— «Ні, — сказала дівчина, похиливши голову. — Ні! Нам не можна говорити про кохання».

— «Чому?»

— «Ти будеш вінчатися в церкві?» — тихо спитала вона.

— «Ні!»

— «Тоді — прощай!»

— І вона швидко пішла геть від нього.

— Він догнав її, почав умовляти, вона вислухала його мовчки, не заперечуючи, потім сказала :

— «Я, моя мати й батько — всі віруючі і так помремо. Шлюб у меріі — не шлюб для мене: якщо від такого шлюбу народяться діти,— я знаю,— вони будуть нещасні. Тільки церковний шлюб освячує любов, тільки він дає щастя і спокій».

— Йому стало ясно, що вона не скоро поступиться, він же, звичайно, не міг поступитися. Вони розійшлися, дівчина сказала:

— «Не будемо мучити одне одного, не шукай зустрічей зі мною! Ах, якби ти виїхав звідси! Я — не можу, я така бідна...»

— «Я не дам тобі ніяких обіцянок»,— відповів він.

— І почалася боротьба сильних людей: вони зустрічалися, звичайно, і навіть частіше, ніж колись, зустрічалися, бо шукали зустрічей, сподіваючися, що одне з них не стерпить мук невдоволеного почуття, яке все дужче розросталося. Їхні зустрічі були сповнені розпачу й туги, після кожного побачення з нею він почував себе розбитим і знесиленим, вона — в сльозах ішла сповідатися, а він знав це, і йому здавалося, що чорна стіна людей в тонзурах стає все вища, непохитніша з кожним днем, росте і роз'єднує їх на смерть.

— Одного разу в свято, гуляючи з нею в полі за містом, він сказав їй — не погрожуючи, а просто думаючи вголос:

— «Знаєш, мені здається іноді, що я можу вбити тебе...»

— Вона промовчала.

— «Ти чула, що я сказав?»

Ласкаво глянувши в обличчя йому, вона відповіла:

— «Так».

— І він зрозумів, що вона помре, а не поступиться йому. До цього «так» він часом обнімав і цілував її, вона боролася з ним, але опір її слабшав, і він мріяв уже, що якось вона поступиться, і тоді її інстинкт жінки допоможе йому перемогти її. Але тепер він зрозумів, що то була б не перемога, а поневолення, і з того часу перестав будити в ній жінку.

— Так ходив він з нею в темному колі її уявлень про життя, запалював перед нею всі вогні, які міг запалити, але — мов сліпа — вона слухала його з мрійливою усмішкою і не вірила йому.

— Одного разу вона сказала:

— «Я розумію іноді, що все, що ти говориш,— можливе, але я гадаю, це тому, що я люблю тебе! Я розумію, але — не вірую, не можу! І коли ти йдеш від мене, все твоє іде з тобою».

— Так тривало майже два роки, і от дівчина захворіла: він залишив роботу, перестав займатися справами організації, нароби́в боргів і, уникаючи зустрічей з товаришами, ходив біля її квартири або сидів коло її ліжка, спостерігаючи, як вона згасає, стаючи з кожним днем все прозорішою, і як усе яскравіше палає в очах її вогонь недуги.

— «Говори мені про майбутнє»,— просила вона його.

— Він говорив про сучасне, мстиво перераховуючи все, що губить нас, проти чого він завжди боротиметься, що треба викинути геть із життя людей, як темні, брудні, зношені лахи.

— Вона слухала й, коли їй було нестерпно боляче, перепиняла його мову, торкаючись його руки й благально дивлячись в очі йому.

— «Я — помираю?» — спитала вона його одного разу, багато днів по тому, як лікар сказав йому, що в неї скоротечні сухоти й стан її безнадійний.

— Він не відповів їй, опустивши очі.

— «Я знаю, що скоро помру,— мовила вона.— Дай мені руку».

— І, коли він простяг руку їй, вона, поцілувавши її гарячими губами, сказала:

— «Прости мене, я винна перед тобою, я помилилася й вимучила тебе. Я бачу тепер, коли вбита, що моя віра — тільки страх перед тим, чого я не могла зрозуміти, незважаючи на своє бажання і твої зусилля. Це був страх, але він у крові моїй, я з ним народилася. У мене свій — або твій — розум, але чуже серце, твоя правда, я це зрозуміла, але серце не могло погодитися з тобою...»

— Через кілька днів вона померла, а він посивів за час її агонії,— посивів у двадцять сім років.

— Недавно він одружився з єдиною подругою тієї дівчини, його учениці; це вони йдуть на кладовище, до тієї,— вони кожної неділі ходять туди, покласти квіти на могилу її.

— Він не вірить у свою перемогу, переконаний, що, кажучи йому — «твоя правда!» — вона обманювала, щоб утішити його. Його дружина думає так само, обоє вони любовно шанують пам'ять про неї, і ця тяжка історія загибелі хорошої людини, збуджуючи їхні сили бажанням відомстити за неї, надає їхній спільній роботі невтомності й особливого, широкого, красивого характеру.

...Ллється під сонцем жива, святково барвиста ріка людей, веселий гамір супроводжує її течію, діти галасують і сміються; не всім, звичайно, легко й радісно, напевно, багато сердець туго стиснуті темною скорботою, багато умів змучені суперечностями, але — всі ми йдемо до свободи, до свободи!

І чим дружніше — тим швидше підемо!

СЛАВА МАТЕРІ!

Уславимо жінку — Матір, невичерпне джерело всепереможного життя! Тут піде мова про залізного Тимур-ленга¹, кульгавого барса, про Сахіб-і-Кірані — щасливого завойовника, про Тамерлана, як назвали його невірні, про людину, яка хотіла зруйнувати весь світ.

П'ятдесят років ходив він по землі, залізна стопа його чавила міста й держави, мов нога слона мурашники, червоні ріки крові текли від його шляхів у всі боки; він будував високі вежі з кісток переможених народів; він руйнував життя, змагаючись силою своєю із Смертю, він мстив їй за те, що вона взяла сина його Джігангіра; страшний чоловік — він хотів одняти в неї всі жертви — хай здохне вона з голоду й туги!

---

¹ Тимур-ленг — прізвище Тимура (1336—1405), ватажка одного з монгольських племен. Тимур був кульгавий, звідси його прізвище: Тимур-ленг, тобто Кульгавий Тимур; Тамерлан — спотворене Тимур-ленг.

Від того дня, як помер син його Джігангір, і народ Самарканда¹ зустрів переможця злих джеттів² одягнутий в чорне й голубе, посипавши голови свої пилом і попелом, — від того дня й до зустрічі зі Смертю в Отрарі³, де вона зборола його, — тридцять років Тимур ні разу не усміхнувся — так жив він, стуливши губи, ні перед ким не схиляючи голови, і серце його було закрите для співчуття тридцять літ!

Уславимо в світі жінку — Матір, єдину силу, перед якою покірно схиляється Смерть! Тут буде сказано правду про Матір, про те, як схилився перед нею слуга і раб Смерті, залізний Тамерлан, кривавий бич землі.

Ось як це було.

Бенкетував Тимур-бек у чудовій долині Канігула, вкритій хмарами троянд і ямину, в долині, яку поети Самарканда назвали «Кохання квітів» і звідки видно голубі мінарети великого міста, голубі бані мечетей.

П'ятнадцять тисяч круглих наметів напнуто в долині широким віялом, усі вони — мов тюльпани, і над кожним — сотні шовкових прапорів майорять, немов живі квіти.

А посередині — намет Гуругана-Тимура⁴ — мов цариця серед своїх подруг. Він на чотири кути, сто кроків по боках, три списи у висоту, його середина — на дванадцяти золотих колонах завтовшки з людину, на верхівці його голуба баня, весь він з чорних, жовтих, голубих смуг шовку, п'ятсот червоних шнурів прикріпили його до землі, щоб він не здійнявся в небо, чотири срібні орли по кутах його, а під банею, всередині намету, на підвищенні, — п'ятий, сам непереможний Тимур-Гуруган, цар царів.

На ньому широкі шати із шовку небесного кольору, його обсіпають зерна перлів — не більше п'яти тисяч великих зерен, так! На його страшній сивій голові — біла шапка з рубіном на гострій верхівці, і хитається, хитається — виблискує це криваве око, озираючи світ.

Обличчя Кульгавого мов широкий ніж, укритий іржею від крові, в яку він занурювався тисячі разів; його очі вузькі, але вони бачать усе, і блиск їх подібний до холодного блиску царамуту, улюбленого каменю арабів, що його невірні називають смарагдом і який убиває падучу хворобу. А в вухах царя — серги з рубінів Цейлону, з каменю кольору губів вродливої дівчини.

¹ Самарканд був столицею держави Тимура.

² Джетти — жителі стародавнього городища (фортеці) Джети-Асар в Середній Азії.

³ Отрар — стародавнє місто в Середній Азії, на правому березі ріки Сирдар'ї.

⁴ Гуруган-Тимур — цар царів Тимур, одне із прізвиськ Тимура.

На землі, на килимах, яких ніде більше немає,— триста золотих глечиків з вином і все, що треба, для бенкету царів; позаду Тимура сидять музиканти, поруч з ним — нікого, біля ніг його — його кривні, царі й князі, і начальники військ, а найближче до нього — п'ятий Кермані-поет¹, той що якось на запитання руйнівника світу:

— Кермані! Скільки б ти дав за мене, якби продавали? — відповів сіячеві смерті й жаху:

— Двадцять п'ять аскерів².

— Та це ж ціна тільки мого пояса! — закричав здивований Тимур.

— Та я ж і думаю тільки про пояс, — відповів Кермані, — тільки про пояс, бо сам ти не вартий і гроша!

От як говорив поет Кермані з царем царів, людиною зла й жаху, і нехай же буде для нас слава поета, друга правди, завжди вищою за славу Тимура.

Прослаavimo поетів, у яких один бог — красиво сказане, безстрашне слово правди, от хто бог для них — назавжди!

І от, під час веселоців, розгулу, гордих споминів про битви й перемоги, в шумі музики й народних забав перед наметом царя, де стрибали численні строкаті блазні, боролися силачі, вигиналися канатні танцюристи, змушуючи думати, що в їхніх тілах немає кісток, змагаючись у спритності вбивати, фехтували воїни і йшла вистава із слонами, яких пофарбували в червоний і зелений кольори, зробивши цим одних — жахливими й смішними — інших, — в цей час радості людей Тимура, п'яних од страху перед ним, од гордості славою його, від утоми перемог, і вина, і кумису, — в цей безумний час, раптом, крізь гамір, мов блискавка крізь хмару, до слуху переможця Баязета³-султана долинув крик жінки, гордий крик орлиці, звук, знайомий і споріднений з його скривдженою душею, — скривдженою Смертю і тому жорстокою до людей і життя.

Він звелів дізнатися, хто там кричить голосом без радості, і йому сказали, що з'явилася якась жінка, вона вся в куряві й лахмітті, здається, що вона божевільна, говорить по-арабськи і вимагає — вона вимагає! — бачити його, володаря трьох країн світу.

— Приведіть її! — мовив цар.

І от перед ним жінка — боса, в шматті вицвілого на сонці одягу, чорне волосся її було розпущене, щоб прикрити голі груди, обличчя її — мов бронза, а очі — владні, і темна рука, простягнута до Кульгавого, не дрижала.

¹ Кермані-поет — поет при дворі Тимура.

² Аскер — турецький солдат.

³ Баязет — турецький султан, якого Тимур переміг і взяв у полон.

— Це ти переміг султана Баязета? — запитала вона.

— Так, я. Я переміг багатьох і його і ще не втомився од перемог. А що ти скажеш про себе, жінко?

— Слухай! — мовила вона. — Хоч би що ти зробив, ти — тільки людина, а я — Мати! Ти служиш смерті, я — життю. Ти винен переді мною, і ось я прийшла вимагати, щоб ти спокуював свою провину, — мені казали, що девіз твій — «Сила — в справедливості», — я не вірю цьому, але ти повинен бути справедливий до мене, бо я — Мати!

Цар був досить-таки мудрий для того, щоб відчути за зухвалістю слів силу їхню, — він мовив:

— Сядь і говори, я хочу слухати тебе!

Вона сіла — гадала якнайзручніше — в тісне коло царів, на килим, і ось що розповіла вона:

— Я — з-під Салерно, це далеко, в Італії, ти не знаєш де! Мій батько — рибалка, мій чоловік — теж, він був гарний, як щаслива людина — це я поїла його щастям! І ще був у мене син — найпрекрасніший хлопчик на землі...

— Як мій Джігангір, — тихо сказав старий воїн.

— Найвродливіший і найрозумніший хлопчик — це мій син! Йому було вже шість років, коли до нас на берег прибули сарацини-пірати, вони вбили батька мого, чоловіка і ще багатьох, а хлопчика викрали, і от уже чотири роки, як я його шукаю на землі. Тепер він у тебе, я це знаю, бо воїни Баязета схопили піратів, а ти — переміг Баязета і забрав у нього все, ти повинен знати, де мій син, повинен віддати мені його!

Всі засміялися, і сказали тоді царі — вони завжди вважають себе мудрими!

— Вона божевільна! — сказали царі й друзі Тимура, князі й воєначальники його, і всі сміялися.

Тільки Кермані дивився на жінку серйозно, і з великим подивом Тамерлан.

— Вона безумна, як Мати! — тихо мовив п'яний поет Кермані; а цар — ворог світу — мовив:

— Жінко! Як же ти прийшла з тієї країни, невідомої мені, через моря, ріки й гори, через ліси? Чому звірі й люди — які часто зліші від найзліших звірів — не зачепили тебе, адже ти йшла, навіть не маючи зброї, єдиного друга беззахисних, який не зраджує їх, допоки в них є сила в руках? Мені треба знати все це, щоб повірити тобі і щоб подив перед тобою не заважав мені зрозуміти тебе!

Уславимо жінку — Матір, чия любов не знає перешкод, чії груди вигодували увесь світ! Усе прекрасне в людині — від променів сонця і від молока Матері, — ось що насичує нас любов'ю до життя!

Сказала вона Тимур-ленгу:

— Море я бачила тільки одне, на ньому було багато островів і рибальських човнів, а коли шукаєш любе — дме погожий вітер. Ріки легко перепливати тому, хто народжений і виріс на березі моря. Гори? — я не помітила гір.

П'яний Кермані весело сказав:

— Гора стає долиною, коли любиш!

— Були ліси по дорозі, так, це — було! Зустрічалися вепри, ведмеді, рисі і страшні бики, з головою, опущеною до землі, і двічі дивилися на мене барси, очима, як твої. Але ж кожен звір має серце, я говорила з ними, як з тобою, вони вірили, що я — Мати, і йшли геть, зітхаючи, — їм було жаль мене! Хіба ти не знаєш, що звірі теж люблять дітей і вміють боротися за життя й свободу їх не гірше за людей?

— Так, жінко,— мовив Тимур.— І часто — я знаю — вони люблять сильніше, борються запекліше, ніж люди!

— Люди,— вела вона далі, як дитя, бо кожна Мати — сто разів дитя в душі своїй,— люди — це завжди діти своїх матерів,— сказала вона,— адже в кожного є Мати, кожен чийсь син, навіть і тебе, старий,— ти знаєш це — народила жінка, ти можеш одректися од бога, але від цього не відречешся й ти, старий!

— Так, жінко! — вигукнув Кермані, безстрашний поет.— Так, від самих биків — телят не буде, без сонця не цвітуть квіти, без любові немає щастя, без жінки немає любові, без Матері — немає ні поета, ні героя!

І сказала жінка:

— Віддай мені мого сина, бо я — Мати і люблю його!

Поклонімося жінці — вона народила Мойсея¹, Магомета і великого пророка Ісуса, якого умертвили злі, але — як сказав Шеріфеддін² — він ще воскресне і прийде судити живих і мертвих, у Дамаску, це буде, в Дамаску!

Поклонімося Тій, яка невтомно народжує нам великих! Арістотель³ — син її, і Фірдусі⁴, і солодкий, як мед, Са-

¹ М о й с е й — за старосврейськими переказами — пророк.

² Ш е р і ф е д д і н — іранський історик, сучасник Тимура, що написав історію його життя й завоювань.

³ А р і с т о т е л ь — філософ і вчений Стародавньої Греції (IV століття до нашої ери).

⁴ Ф і р д у с і, або Ф і р д о у с і (934—1027) — таджицький поет.

аді¹, і Омар Хайям², подібний до вина, змішаного з отрутою. Іскандер³ і сліпий Гомер⁴ — то все її діти, всі вони пили її молоко і кожного Вона ввела в світ за руку, коли вони були на зріст не вищі за тюльпан, — вся гордість світу — від Матерів!

І от задумався сивий руйнівник міст, кульгавий тигр Тимур-Гуруган, і довго мовчав, а потім промовив до всіх:

— Мен тангри кулі Тимур! Я, раб божий Тимур, кажу що слід! От — жив я, вже багато років земля стогне підо мною, і тридцять років, як я знищую жниво смерті ось цією рукою, — для того знищую, щоб відомстити їй за сина мого Джігангіра, за те, що вона погасила сонце серця мого! Боролися зі мною за царства й міста, але — ніхто, ніколи — за людину, і не мала людина ціни в очах моїх, і не знав я — хто вона і чому на дорозі моїй? Це я, Тимур, сказав Баязету, перемигши його: «О Баязете, як видно — перед богом ніщо держави й люди, дивися — він оддає їх на волю таких людей, як ми: ти — одноокий, я — кульгавий!» Так сказав я йому, коли його привели до мене в ланцюгах і він не міг стояти під вагою їх, так сказав я, дивлячись на нього в нещасті, і відчув, що життя гірке, як полин, трава руїн!

— Я, раб божий Тимур, кажу, що слід! Ось — сидить переді мною жінка, яких тьма-тьмуца, і вона збудила в душі моїй почуття, невідомі мені. Розмовляє вона зі мною, як з рівним, і вона не просить, а вимагає. І я бачу, зрозумів я, чому така сильна ця жінка, — вона любить, і любов допомогла їй довідатися, що дитина її — іскра життя, від якої може спалахнути полум'я на багато віків. Хіба всі пророки не були дітьми, і герої — кволими? О Джігангіре, вогонь моїх очей, може, тобі — судилося було зігріти землю, засіяти її щастям — я добре полив її кров'ю, і вона стала родючою!

Знову довго думав бич народів і мовив нарешті:

— Я, раб божий Тимур, кажу, що слід! Триста вершників вирушать зараз же в усі кінці землі моєї, і нехай знайдуть вони сина цієї жінки, а вона чекатиме тут, і я чекатиму разом з нею; а той, хто повернеться з дитиною на сидлі свого коня, він буде щасливий — каже Тимур! Так, жінко?

---

¹ Сааді — (1184—1291: — перський поет; його поезія ввійшла також і в таджицьку літературу.

² Омар Хайям (1040—1123) — поет і вчений таджицького народу; його творчість увійшла також і в перську літературу.

³ Іскандер — ім'я «Александр» східними мовами (турецькою, арабською та ін.); мається на увазі Александр, цар Македонії (IV століття до нашої ери), один з найвидатніших полководців і державних діячів стародавнього світу.

⁴ Гомер — легендарний старогрецький поет, якого вважають творцем поем «Іліада» і «Одіссея» — найвизначніших творів літератури давнини.

Вона одкинула з обличчя чорне волосся, усміхнулася йому й відповіла, кивнувши головою:

— Так, царю!

Тоді підвівся цей страшний дід і мовчки вклонився їй, а веселий поет Кермані промовляв, мов дитина, з великою радістю:

Що є краще пісень про квіти і зорі?
Кожен скаже ту ж мить: пісні про любов!
Що краще за сонце в полудень травня?
І закоханий скаже: та, яку я кохаю!

Ах, прекрасні зорі в небі уночі — знаю!
І прекрасне сонце в полудень літом — знаю!
Очі любки моєї за всі квіти чудовіші — знаю!
І за сонце ласкавіша її усмішка — знаю!

Але ще не проспівана пісня пісень,
Пісня про начало всіх начал на світі,
Пісня про серце світу, про чарівне серце
Тієї, що ми, люди, її Матір'ю звемо!

І мовив Тимур-ленг своєму поетові:

— Так, Кермані! Не помилився бог, обравши твої уста для того, щоб провіщати його мудрість!

— Е! Бог сам — хороший поет! — мовив п'яний Кермані.

А жінка усміхалася, і усміхалися всі царі й князі, воєначальники і всі інші діти, дивлячись на неї — Матір!

Все це — правда; всі слова тут — істина, про це знають наші матері, спитайте їх, і вони скажуть:

— Так, усе це вічна правда, ми — сильніші за смерть, ми, що безперервно даруємо світові мудреців, поетів і героїв, ми, що сіємо в світі все, чим він славен!

МАТИ ЗРАДНИКА

Про матерів можна розповідати без кінця-краю. Вже кілька тижнів місто було обложено щільним кільцем ворогів, закутих у залізо; ночами запалювали вогнища, і вогонь дивився з чорної птьми на стіни міста багатьма червоними очима — вони палали зловтішно, і це насторожене горіння викликало в обложеному місті похмурі думи.

Із стін бачили, як усе тісніше стискалася петля ворогів, як мелькають навколо вогнів їхні чорні тіні: було чути іржання ситих коней, долинав брязкіт зброї, голосний регіт, лунали веселі пісні людей, певних у перемозі, — а що болючіше чути, ніж сміх і пісні ворога?

Всі ручаї, що живили місто водою, вороги закидали трупами, вони попалили виноградники довкола стін, повитоптували поля, повирубували сади — місто було відкрите з усіх боків, і майже

щодня гармати й мушкети¹ ворогів обсіпали його чавуном і свинцем.

Вузькими вулицями міста понуро крокували загони солдатів, потомлених боями, напівголодних; з вікон будинків чулися стогони поранених, крики марення, молитви жінок і плач дітей. Розмовляли пригнічено, упівголоса і, на півслові уриваючи мову одне одного, напружено вслухалися — чи не йдуть на приступ вороги?

Особливо нестерпним ставало життя увечері, коли в тиші стогін і плач звучали виразніше й частіше, коли з ущелин далеких гір виповзали синьо-чорні тіні і, приховуючи ворожий табір, посувалися до напівзруйнованих стін, а над чорними шпильями гір з'являвся місяць, мов загублений щит, побитий ударами мечів.

Не сподіваючись допомоги, виснажені працею й голодом, з кожним днем втрачаючи надію, люди із страхом дивилися на той місяць, гострі шпилі гір, чорні пащі ущелин і на гамірливий ворожий табір — усе нагадувало їм про смерть, і жодна зірка не блищала для них утішливо.

В домах боялися світити, густа темрява заливала вулиці, і в цій темряві, мов риба в глибині ріки, безмовно мелькала жінка, з головою закутана в чорний плащ.

Люди, побачивши її, питали одне одного:

— Це вона?

— Вона!

І ховалися в ніші під ворітьми або, опустивши голови, мовчки пробігали повз неї, а начальники патрулів суворо попереджали її.

— Ви знову на вулиці, монно Маріанно? Дивіться, вас можуть убити, і ніхто не буде шукати винного в цьому...

Вона випрямлялася, чекала, але патруль проходив мимо, не зважаючи або гребуючи підняти руку на неї; озброєні люди обминали її, мов труп, а вона залишалася в пільмі й знову тихо, самотньо йшла кудись, переходячи з вулиці в вулицю, німа й чорна, неначе втілення нещастя міста, а навкруги, переслідуючи її, жалібно повзали сумні звуки: стогін, плач, молитви й понурий гомін солдатів, що втратили надію на перемогу.

Громадянка й мати, вона думала про сина й батьківщину: на чолі людей, які руйнували місто, стояв її син, веселий і нещадний красень; ще недавно вона дивилася на нього з гордістю, як на коштовний свій дарунок батьківщині, як на добру силу, яку вона породила на допомогу людям міста — гнізда, де вона народилася сама, народила й вигодувала його. Сотні нерозривних ни-

---

¹ М у ш к е т — стародавня рушниця великого розміру, з якої стріляли за допомогою запаленого гюта.

ток пов'язували це серце з стародавнім камінням, з якого її предки побудували будинки й виклали міські стіни, з землею, в якій лежали кістки її кривних, з легендами, піснями й надіями людей — втрачало це серце найближчу йому людину й плакало: було воно, мов ваги, але, зважуючи в ньому любов до сина й міста, вона не могла зрозуміти — що легше, що важче?

Так ходила вона ногами по вулицях, і багато хто, не пізнаючи її, лякався, приймаючи чорну постать за втілення смерті, близької всім, а пізнавши, мовчки відходили геть од матері зрадника.

Але одного разу в глухому кутку, біля міської стіни, вона побачила другу жінку: стоячи на колінах біля трупа, нерухома, немов клапоть землі, вона молилася, підвівши скорботне обличчя до зірок, а на стіні, над її головою, тихо перемовлялися вартові і скреготіла зброя, чіпляючись за каміння шпилів.

Мати зрадника спитала:

— Чоловік?

— Ні.

— Брат?

— Син. Чоловіка вбили тринадцять днів тому, а цього — сьогодні.

І, підвівшись з колін, мати вбитого покійно сказала:

— Мадонна все бачить, все знає, і я вдячна їй!

— За що? — спитала перша, а та відповіла їй:

— Тепер, коли він чесно загинув, б'ючись за батьківщину, я можу сказати, що він викликав у мене страх: легковажний, він занадто любив веселе життя, і було боязно, що заради цього він зрадить місто, як то зробив син Маріанни, ворог бога й людей, ватажок наших ворогів, хай він буде проклятий, і хай буде прокляте дерево, що носило його!..

Затуливши обличчя, Маріанна відійшла геть, а вранці наступного дня з'явилася до захисників міста й сказала:

— Або вбийте мене за те, що мій син став ворогом вашим, або відчиніть мені ворота, я піду до нього...

Вони відповіли:

— Ти — людина, і батьківщина повинна бути дорога тобі; твій син такий же ворог тобі, як і кожному з нас.

— Я — мати, я його люблю і вважаю себе винною в тому, що він такий, яким став.

Тоді вони стали радитися, що зробити з нею, й вирішили:

— Чесно — ми не можемо вбити тебе за гріх сина, ми знаємо, що ти не могла вселити йому цей страшний гріх, і догадуємося, як ти повинна страждати. Але ти не потрібна місту навіть як заложниця — твій син не піклується про тебе, ми гадаємо, що він забув тебе, диявол, і — от тобі кара, якщо ти вважаєш, що заслужила її! Це нам здається страшніше за смерть!

— Так! — мовила вона. — Це — страшніше.

Вони одчинили ворота перед нею, випустили її з міста і довго дивилися із стіни, як вона йшла по рідній землі, щедро насиченій кров'ю, що пролив її син: йшла вона повільно, з великим зусиллям одриваючи ноги від цієї землі, уклоняючись трупам оборонців міста, гидливо відштовхуючи ногою поламану зброю, — матері ненавидять зброю нападу, визнаючи тільки ту, якою захищається життя.

Вона мовби несла в руках під плащем чашу, наповнену вологою, і боялася розхлюпати її; віддаляючись, вона ставала все меншою, а тим, що дивилися на неї із стіни, здавалося, ніби разом з нею іде від них зневіра й безнадія.

Бачили, як вона на півдорозі зупинилася і, скинувши з голови капюшон плаща, довго дивилася на місто, а там, у ворожому таборі, помітили її, одну серед поля, і не поспішаючи, обережно, до неї наблизилися чорні, як і вона, постаті.

Підійшли й спитали — хто вона, куди йде?

— Ваш ватажок — мій син, — сказала вона, і жоден із солдатів не засумнівався в тому. Йшли поруч з нею, хвалебно розповідаючи про те, який розумний і хоробрий її син, вона слухала їх, гордо підвівши голову, і не дивувалася — її син таким і повинен бути!

І от вона перед чоловіком, якого знала за дев'ять місяців до його народження, перед тим, кого вона ніколи не відчувала поза своїм серцем, — в шовку й оксамиті перед нею, і зброя його в самоцвітах. Все — так, як і повинно бути; саме таким вона бачила його багато разів уві сні — багатим, славнозвісним і любим.

— Мамо! — казав він, цілуючи її руки. — Ти прийшла до мене, отже, ти зрозуміла мене, і завтра я візьму це прокляте місто.

— В якому ти народився, — нагадала вона.

Сп'янілий з подвигів своїх, знавіснілий в жадобі ще більшої слави, він говорив їй із зухвалим запалом молодості:

— Я народився у світі і для світу, щоб вразити його подивом! Я щадив це місто заради тебе — воно мов скабка в нозі моїй і заважає мені так швидко йти до слави, як я хочу того. Але тепер — завтра — я зруйную кубло упертюхів!

— Де кожен камінь знає і пам'ятає тебе дитиною, — мовила вона.

— Каміння німе, якщо людина не примусить його говорити, — нехай гори заговорять про мене, ось чого я хочу?

— Але ← люди? — спитала вона.

— О так, я пам'ятаю про них, мамо! І вони мені потрібні, бо тільки в пам'яті людей безсмертні герої!

Вона мовила:

— Герой — це той, хто творить життя всупереч смерті, хто перемагає смерть...

— Ні! — заперечив він. — Того, хто руйнує, так само славлять, як і того, хто будує міста. Подивись — ми не знаємо, Еней¹ чи Ромул² побудували Рим, але достеменно відоме ім'я Аларіха³ та інших героїв, які руйнували це місто...

— Яке пережило всі імена, — нагадала мати.

Так говорив він з нею до заходу сонця, вона все рідше перебивала його безумну мову, і все нижче схилялась її горда голова.

Мати — творить, вона — охороняє, і говорити при ній про руйнування — означає говорити проти неї, а він не знав цього й заперечував сенс її життя.

Мати — завжди проти смерті; рука, яка вводить смерть в житла людей, ненависна і ворожа Матерям — її син не бачив цього, засліплений холодним блиском слави, що вбиває серце.

І він не знав, що Мати — звір такий же розумний, нещадний, як і безстрашний, якщо йдеться про життя, яке вона, Мати, творить і охороняє.

Сиділа вона зігнувшись, і крізь відкриту запону багатого намету ватажка їй було видно місто, де вона вперше відчула солодкий дроз зачаття і болісні судороги народження дитини, яка тепер хоче руйнувати.

Багряне проміння сонця обливало стіни й вежі міста кров'ю, лиховісно блищали шибки, все місто здавалося зраненим, і через сотні ран лився червоний сік життя; ішов час і от місто стало чорніти, мов труп, і, немов похоронні свічки, засвітилися над ним зорі.

Вона бачила там, у темних будинках, де боялися світити, щоб не привернути уваги ворогів, на вулицях, сповнених темрявою, запахом трупів, приглушеним шепотом людей, що чекали смерті, — вона бачила все і всіх; знайоме й рідне стояло близько біля неї, мовчки ждучи її рішення, і вона почувала себе матір'ю всіх людей свого міста.

З чорних вершин гір у долину спускалися хмари і, немов крилаті коні, летіли на місто, приречене на смерть.

— Може, ми нападемо на нього ще вночі, — казав її син, — якщо ніч буде досить темна! Незручно вбивати, коли сонце дивиться в очі і блиск зброї осліплює їх — завжди при цьому багато хибних ударів, — казав він, розглядаючи свій меч.

Мати сказала йому:

— Іди сюди, поклади голову на груди мені, спочинь, згаду-

---

¹ Еней — герой Троянської війни.

² Ромул — легендарний засновник Рима.

³ Аларіх — король вестготів, який у 410 році захопив і пограбував Рим.

ючи, який веселий і добрий був ти в дитинстві і як усі любили тебе...

Він послухав, ліг на коліна їй і заплющив очі, кажучи:

— Я люблю тільки славу й тебе, за те, що ти народила мене такого, який я є.

— А жінки? — запитала вона, нахилиючись над ним.

— Їх — багато, вони швидко набридають, як усе занадто солодке.

Вона спитала його востаннє:

— І ти не хочеш мати дітей?

— Навіщо? Щоб їх убили? Хтось, подібний до мене, уб'є їх, а мені це буде боляче, і тоді я вже буду старий і кволий, щоб помститися за них.

— Ти гарний, але безплідний, немов блискавка,— мовила вона, зітхнувши.

Він відповів, усміхаючись:

— Так, немов блискавка...

І задрімав на грудях у матері, наче дитина.

Тоді вона, накривши його своїм чорним плащем, устромила ножа в серце його, і він, здригнувшись, тієї ж миті помер — адже вона добре знала, де б'ється синове серце. І, скинувши труп його з колін своїх до ніг украй здивованої варті, вона мовила в бік міста:

— Людина — я зробила для батьківщини все, що могла; Мати — я залишаюся із своїм сином! Мені вже пізно родити другого, життя моє нікому непотрібне.

І той самий ніж, ще теплий од крові його — її крові,— вона твердою рукою встромила в свої груди і теж не схбила — влучила в саме серце,— якщо воно болить, в нього легко потрасти.

ЗАПОВІТИ РИБАЛКИ

Дзвенять цикади ¹. Ніби тисячі металічних струн напнені в густому листі олів ², вітер коливає жорстке листя, воно торкається струн, і ці легкі безперервні доторки наповнюють повітря гарячим, п'яним звуком. Це — ще не музика, але здається, що невидимі руки настроюють сотні невидимих арф, і весь час напружено чекаєш, що ось настане мить мовчання, а потім могутньо гримне струнний гімн сонцю, небу і морю.

Дме вітер, дерева хитаються і наче йдуть з гори до моря, стріпуючи вершинами. Об прибережне каміння рівномірно й глухо б'є хвиля; море — все в живих білих плямах, немов численні зграї птахів сіли на його синю рівнину, всі вони пливуть в одному напрямі, зникають, пірнаючи в глибину, знову з'являються і дзвенять ледве чутно. І, ніби ведучи їх за собою, на обрії гой-

¹ Цикада — комаха.

² Олива — маслина, вічнозелене дерево.

даються, високо здійнявши триярусні вітрила, два судна, теж схожі на сірих птахів; усе це — нагадуючи давній, напівзабутий сон — не схоже на життя.

— На ніч розгуляється сильний вітер! — каже старий рибалка, сидючи в тіні каміння, на маленькому пляжі, засіяному дзвінкою рінню.

Прибій накидав на каміння волокна запашної морської трави — рудої, золотавої і зеленої; трава в'яне на сонці й гарячому камінні, солоне повітря насичене терпким запахом йоду. На пляж одна за одною вибігають кучеряві хвилі.

Старий рибалка схожий на птаха — маленьке, стиснуте обличчя, горбатий ніс і невидимі в темних складках шкіри, круглі, мабуть, дуже пильні очі. Пальці на руках гачкуваті, малорухомі й сухі.

— Півсотні років тому, синьйоре,— мовить старий у тон шерехові хвиль і дзвону цикад,— був якось такий самий веселий і звучний день, коли все сміється й співає. Моєму батькові було сорок, мені — шістнадцять, і я був закоханий, це — неминуче в шістнадцять років і коли таке хороше сонце.

— «Поїдемо, Гвідо, по пеццоні»,— сказав батько.— Пеццоні, синьйоре, дуже смачна риба з рожевими плавцями, її називають також кораловою рибою, бо вона водиться там, де є корали, дуже глибоко. Її ловлять, стоячи на якорі, на гачок з важким грузилом. Красива риба.

— І ми поїхали, нічого не чекаючи, крім гарного улову. Мій батько був сильний чоловік, досвідчений рибалка, але незадовго перед тим він хворів — боліли груди, і пальці на руках у нього були понівечені ревматизмом — хвороба рибалок.

— Це дуже хитрий і лютий вітер, ось цей, що так погідливо дме на нас з берега, наче потихеньку штовхаючи в море,— там він підходить до вас непомітно й раптом кидається на вас, ніби ви скривдили його. Барка одразу ж зривається і летить за вітром, іноді догори кілем, а ви — у воді. Це відбувається за одну мить, ви не встигнете вилятися чи згадати ім'я боже, як вас уже кружляє, жене в далину. Розбійник чесніший за цей вітер. А вітм — люди завжди чесніші за стихію.

— Еге ж, так ото цей вітер і вдарив нас за чотири кілометри од берега — зовсім близько, як бачите, вдарив несподівано, мов боягуз і негідник.

— «Гвідо! — сказав батько, хапаючи весла покаліченими руками.— Держись, Гвідо! Мерщій — якір!»

— Та поки я вибрав якір, батько дістав удар веслом у груди — вирвало весла з рук у нього — він упав на дно непритомний. Мені не було коли допомогти йому, щомиті нас могло перекинути. Спочатку — все робиться швидко: коли я сів на весла — ми вже мчали кудись, оточені водяним пилом, вітер зривав

верхівки хвиль і кропив нас, наче священик, тільки з більшим старанням і зовсім не для того, щоб змити наші гріхи.

— «Це серйозно, сину мій! — сказав батько, опритомнівши і поглянувши в бік берега. — Це — надовго, любий мій».

— Коли молодий — не легко віриш у небезпеку, я намагався гребти, робив усе, що треба робити в воді в небезпечну хвилину, коли цей вітер — дихання злих дияволів — люб'язно копає вам тисячі могил і безкоштовно співає реквієм¹.

— «Сиди спокійно, Гвідо, — сказав батько, усміхаючись і струшуючи воду з голови. — Яка користь колупати море сірниками? Бережи силу, інакше тебе даремно чекатимуть дома».

— Кидають зелені хвилі нашого маленького човна, як діти м'яч, зазирають до нас через борти, здійсмаються над головами, ревуть, трясуть, ми падаємо в глибокі ями, сходимо на білі хребти — а берег тікає від нас усе далі і теж танцює, як наша барка. Тоді батько каже мені:

— «Ти, може, повернешся на землю, я — ні! Послухай, що я говоритиму тобі про рибу й роботу...»

— І він почав розповідати мені все, що знав про звички тих чи інших риб, — де, коли і як успішніше ловити їх.

— «Може, нам краще помолитися, тату?» — запропонував я, коли зрозумів, що справи наші погані: ми були наче двоє кролів серед зграї білих псів, що звідусюди вишкіряли зуби на нас.

— «Бог бачить усе! — сказав він. — Йому відомо, що ось люди, створені для землі, гинуть у морі і що один з них, не сподіваючись на порятунок, повинен передати синові те, що він знає. Праця потрібна землі і людям — бог розуміє це...»

— І, розповівши мені все, що знав про працю, батько заходився розповідати про те, як треба жити з людьми.

— «Чи час тепер учити мене? — мовив я. — На землі ти не робив цього!»

— «На землі я не відчував смерті так близько».

— Вітер вив, немов звір, і хлюпались хвилі — батькові доводилося кричати, щоб я чув, і він кричав:

— «Завжди тримайся так, ніби нікого немає кращого за тебе і немає нікого гіршого, — це буде правильно! Дворянин і рибалка, священик і солдат — одне тіло, і ти такий же конче потрібний член його, як усі інші. Ніколи не підходь до людини, думаючи, що в ній більше поганого, ніж хорошого, — думай, що хорошого більше в ній, — так це й буде! Люди дають те, що просять у них».

— Це, звичайно, було сказано не зразу, а так, знаєте, мов ко-

---

¹ Реквієм — католицьке богослужіння над померлим; траурний музичний твір.

манда: нас кидало з хвилі на хвилю, і то знизу, то згори, крізь бризки води я чув ті слова. Багато чого відносив вітер раніше, ніж воно доходило до мене, багато чого я не міг зрозуміти — чи час учитися, синьйоре, коли кожна хвилина погрожує смертю! Мені було страшно, я вперше бачив море таким шаленим і почував себе таким безсилим у ньому. І я не можу сказати — тоді чи опісля, згадуючи про ті години, я зазнав почуттів, які й по сей день живуть у пам'яті мого серця.

— Як тепер бачу батька: він сидить на дні барки, розкинувши хворі руки, вчепившись у борти пальцями, капелюх змило з нього, хвилі кидаються на голову й на плечі йому то праворуч, то ліворуч, б'ють іззаду й спереду, він стріпує головою, пирхає і час од часу кричить мені. Мокрий, він став маленький, а очі в нього величезні од страху, а може, від болю. Я гадаю — від болю.

— «Слухай!» — кричав мені. — Ей — чуєш?»

— Іноді я відповідав йому:

— «Чую!»

— «Пам'ятай — усе хороше від людини».

— «Добре!» — відповідаю я.

— Ніколи він не розмовляв так зі мною на землі. Був веселий, добрий, але мені здавалося, що він дивиться на мене на-смішкувато й недовірливо, що я для нього ще дитина. Іноді це ображало мене — юність гонориста.

— Його крики приборкували мій страх, мабуть, тому я так добре пам'ятаю все.

Старий рибалка помовчав, подивився на біле море, усміхнувся й мовив, підморгуючи:

— Придивившись до людей, я знаю, синьйоре, пам'ятати — це все одно, що розуміти, а що більше розумієш, то більше бачиш хорошого, — це вже так, повірте!

— Еге ж, так от — пам'ятаю я його любе мені мокре обличчя й величезні очі — дивилися вони на мене серйозно, з любов'ю, і так, що я знав тоді — мені судилося загинути не того дня. Боявся, але знав, що не загину.

— Нас, звісно, перекинуло. От — ми обидва в нурті, в піні, що осліплює нас, хвилі кидають наші тіла, б'ють ними об кіль барки. Ми ще раніше поприв'язували до банок¹ усе, що можна було прив'язати, в нас у руках вірвовки, ми не одірвемося від нашої барки, поки є сила, але — триматися на воді важко. Кілька разів його або мене кидало на кіль і тієї ж миті змивало з нього. Найголовніше те, що паморочиться голова, глухнеш і сліпнеш — очі й уха залиті водою, і дуже багато ковтаєш².

¹ Б а н к а — тут: лавка для веслярів у човні.

— Це тривало довго — годин сім, потім вітер одразу перемінився, полинув до берега, і нас понесло до землі. Тоді я зрадів, загорлав:

— «Тримайся!»

— Батько теж кричав щось, я зрозумів одне слово:

— «Розіб'є...»

— Він думав про каміння, воно було ще далеко, я не повірив йому. Але він краще за мене знав справу, — ми мчали серед водяних гір, присмоктавшись, мов слимаки, до нашої годувальниці, добре побиті об неї, вже знесилені й занімілі. Це тривало довго, та, коли стало видно темні гори берега, — все пішло з неймовірною швидкістю. Коливаючись, вони посувалися до нас, нахилилися над водою, ладні перекинутися на голови наші, — раз, раз, — підкидають білі хвилі наші тіла, хрюкає наша барка, наче горіх під каблуком чобота, мене одірвало від неї, бачу поламані чорні ребра скелі, гострі, як ножі, бачу батькову голову високо наді мною, потім — над тими пазурами дияволів. Його піймали години через дві, з переламаною спиною й розбитим до мозку черепом. Рана на голові була величезна, частину мозку вимило з неї, але я пам'ятаю сірі, з червоними прожилками, шматочки в рані, ніби мармур чи піна з кров'ю. Покалічений він був страшенно, весь поламаний, але обличчя — чисте, спокійне, і очі добре, щільно заплющені.

— Я? Так, я теж був добряче потолочений, на берег мене витягли непритомного. Нас принесло до материка, за Амальфі — чуже місце, але, звичайно, свої люди — теж рибалки, такі випадки їх не дивують, а роблять добрими: люди, які живуть небезпечним життям, завжди добрі!

— Я думаю, що не зумів розповісти про батька так, як почуваю, і те, що п'ятдесят один рік тримаю в серці, — це вимагає особливих слів, навіть, можливо, пісні, але — ми люди прості, мов риба, і не вміємо говорити так гарно, як хотілося б! Відчуваєш і знаєш завжди більше, ніж можеш сказати.

— Тут уся справа в тому, що він, мій батько, в час смерті, знаючи, що йому не уникнути її, не злякався, не забув про мене, свого сина, і знайшов сили й час передати мені все, що він вважав за потрібне. Шістдесят сім років прожив я і можу сказати, що все, чого він учив мене, — правда!

Старий скинув свій плетений ковпак, колись червоний, тепер бурий, дістав з нього люльку й, нахиливши голий, бронзовий череп, переконливо сказав:

— Усе правда, дорогий синьйоре! Люди такі, якими ви хочете бачити їх, дивіться на них добрими очима, і вам буде добре, їм — теж, від цього вони стануть ще кращі, ви — теж! Це — просто!

Вітер ставав усе дужчим, хвилі вищими, гострішими й білішими; виросли птахи на морі, вони все квапливіше плывуть у далечінь, а два кораблі з триярусними вітрилами вже зникли за синьою смугою обрію.

Круті береги острова в піні хвиль, бешкетуючи, плеще синя вода, і невтомно, пристрасно дзвенять цикади.

ЯК ДЖІОВАННІ СТАВ СОЦІАЛІСТОМ

Біля дверей білої кантини ¹, схованої серед товстих лоз старого виноградника, в тіні намету з цих же лоз, переплєтених повитицею і дрібними китайськими трояндами, сидять коло столу, за графином вина, Вінченцо, маляр, і Джіованні, слюсар. Маляр — маленький, кощавий, чорний; в його темних очах світиться задумлива, м'яка усмішка мрійника; хоча його верхня губа й щоки виголені до синяви — обличчя, од цієї усмішки, здається дитячим і наївним. У нього маленький, гарний рот, наче в дівчини, кисті рук — довгі, він крутить жвавими пальцями золоту квітку троянди і, тулячи її до пухлих губів, заплющує очі.

— Може бути — я не знаю — може бути! — тихо каже він, похитуючи стиснутою із скронь головою, рудуваті кучері спадають на його високе чоло.

¹ К а н т и н а — винний погріб.

— Так, так! Що далі на північ, то наполегливіші люди! — твердить Джіованні, головатий, широкоплечий хлопець, з чорними кучерями; обличчя в нього мідно-червоне, ніс попечений сонцем і вкритий білою лускою змертвілої шкіри; очі — великі, добрі, як у вола, і на лівій руці немає великого пальця. Його мова така ж повільна, як рухи рук, просякнутих олією й залізним пилом. Стискаючи склянку вина темними пальцями з обляганими нігтями, він гуде басом:

— Мілан, Турін — от чудові майстерні, де формуються нові люди, росте новий мозок! Почекай трохи — земля стане чесною й розумною!

— Так! — мовив маленький маляр, піднісши склянку, і, ловлячи вином сонячний промінь, наспівує:

О, яка тепла земля на зорі наших днів!
Та — змужніли ми, — і холодно на ній!

— Що далі на північ, кажу я, то краща робота. Вже французи живуть не так ліниво, як ми, далі — німці і, нарешті, росіяни — ото люди!

— Так!

— Безправні, під страхом позбутися волі й життя, вони зробили грандіозну справу¹ — адже це завдяки їм спалахнув до життя увесь схід!

— Країна героїв! — схиляючи голову, мовив маляр. — Я б хотів жити з ними...

— Ти? — вигукнув слюсар, ударивши по своєму коліну ребром долоні. — Шматочком криги був би ти там через тиждень! Обидва добродушно засміялися.

Сині й золоті квіти довкола них, стрічки сонячних променів тремтять у повітрі, в прозорому склі графина й склянок горить альмандинове² вино, здалеку долинає шовковий шерех моря.

— От, добрий мій Вінченцо, — каже слюсар, широко усміхаючись, — розкажи віршами, як я став соціалістом, — ти знаєш це?

— Ні, — мовив маляр, наливаючи в склянки вино і усміхаючись червоному струменю, — ти ніколи не розповідав про це. Ця шкіра так добре сидить на твоїх кістках, що я гадав — ти народився в ній!

— Я народився голий і дурний, як ти і всі люди; в юності я мріяв про багату дружину, в солдатах — учився, щоб скласти іспит на офіцерський чин, мені було двадцять три роки, коли я відчув, що не все на світі гаразд і жити дурнем — соромно!

Маляр сперся ліктями на стіл, а голову задер і став дивитися

¹ Мається на увазі революція 1905—1907 років у Росії.

² А л м а н д и н — самоцвіт криваво-червоного кольору з фіолетовим відтінком.

на гору, де на самому урвищі стоять, хитаючи гіллям, величезні сосни.

— Нас — мою роту — послали в Болонью; там бунтували селяни, одні — вимагаючи зменшення орендної плати, інші — кричали про потребу підвищити заробітну платню, мені здавалося, що й ті й ті не мають рації: зменшити оренду за землю, підвищити заробітну платню — що за дурниці! — гадав я, — адже це розорити землевласників... Мені, жителеві міста, це здавалося нісенітницями й безглуздя. І я дуже сердився, цьому допомагала спека, повсякчасні переміщення з місця на місце, вартування по ночах, — ці молодці, бачте, ламали машини поміщиків, а також їм подобалося палити хліб і нівечити все, що належало не їм.

Він випив вино маленькими ковтками і дедалі жвавіше говорив:

— Вони ходили по полях великими юрбами, наче вівці, але — мовчки, грізно, діловито, ми розгонали їх, показуючи багнети, іноді — штовхаючи прикладами, вони, не лякаючись і не поспішаючи, розбігалися, збиралися знову. Це було нудно, як обідня, і тяглося день за днем, наче лихоманка. Луото, наш унтер, славний хлопець, абруццезець¹, теж селянин, мучився: пожовтів, схуд і не раз казав нам:

— «Дуже погано, діти мої! Мабуть, доведеться стріляти, хай я буду проклятий!»

— Його каркання ще дужче засмучувало нас, а тут, знаєш, із-за кожного рогу, горба й дерева стирчать уперті голови селян, мацають тебе їхні сердиті очі, — люди ті ставилися до нас, звичайно, не дуже привітно.

— Пий! — сказав маленький Вінченцо, лагідно посуваючи до приятеля повну склянку.

— Дякую і — хай живуть непохитні люди! — вигукнув слюсар, випив, витер долонею вуса й вів далі:

— Якось я стояв на невеликому пагорбі, біля оливкового гаю, охороняючи дерева, бо селяни нівечили їх, а коло пагорба працювали двоє — старий і юнак, копали якийсь рів. Жарко, сонце пече, ніби вогнем, хочеться бути рибою, нудно, і, пам'ятаю, я дивився на тих людей дуже сердито. Опівдні вони, кинувши роботу, витягли хліб, сир, глечик вина, — чорт би вас узав, думаю я. Раптом старий, який жодного разу не глянув на мене досі, щось сказав юнакові, той заперечно труснув головою, а старий крикнув:

— «Іди!» — дуже суворо крикнув.

---

¹ А б р у ц ц е з е ц ь — житель Абрुцци, гірського району в Середній Італії.

— Юнак іде до мене з глечиком у руці, підійшов і каже так, знаєш, не дуже охоче:

— «Батько мій гадає, що ви хочете пити, і пропонує вам вина!»

— Було ніяково, але — приємно, я відмовився, кивнувши старому головою і дякуючи йому, а він відповів мені, поглядаючи на небо:

— «Випийте, синьйоре, випийте! Ми пропонуємо це людині, а не солдату, ми не сподіваємося, що солдат буде добріший від нашого вина».

— «Не кусайся, чорт би тебе взяв!» — подумав я й, випивши ковтків три, подякував, а вони, там, унизу, почали їсти; невдовзі мене змінили — на моє місце став Уго, салертинець¹, і я сказав йому тихенько, що ті двоє селян — добрі люди. Того ж дня ввечері, коли я став біля дверей сарая, де зберігалися машини, з даху на голову мені впала черепичина — по голові вдарило не сильно, але друга дуже сильно — ребром по плечу, так, що ліва рука в мене повисла.

Слюсар зареготав, широко розкривши рота й примруживши очі.

— Черепиця, каміння, палиці,— промовляв він крізь сміх,— у ті дні і в тому місці діяли самостійно, і ця самостійність неживих предметів садовила нам чималі гулі на голови. Іде чи стоїть солдат — раптом з землі стрибає на нього палиця, з небес падає камінь. Ми злостилися, звичайно!

Очі маленького маляра стали сумні, обличчя зблідло, він мовив тихенько:

— Завжди соромно слухати про такі речі...

— Що поробиш! Люди поволі розумнішають. Далі: я покликав на допомогу, мене одвели в дім, де вже лежав один, поранений каменем в обличчя, і, коли я спитав його — як це сталося з ним, він сказав, невесело усміхаючись:

— «Стара, товаришу, стара сива відьма вдарила і пропонує — вбити її!»

— «Заарештували?»

— «Я сказав, що це я сам — упав і вдарився. Командир не повірив, це було видно по його очах. Але, погодься, ніяково признатися, що поранила стара баба! Диявол! Їм туго доводиться, і зрозуміло, що вони не люблять нас».

— «Так!» — думаю я. Приходить лікар і дві дами — одна дуже гарна, блондинка, мабуть — венеціанка, друга — не пам'ятаю її. Оглядають забите місце, звичайно — дрібниці, поклали мені компрес і пішли.

Слюсар насупився, замовк і сильно потер руки; його товариш

¹ Салертинець — житель Салерно, міста на півдні Італії.

знову налив вина в склянки,— наливаючи, він високо підіймав графин, і вино тріпотіло в повітрі червоним живим струменем.
— Ми обидва сіли біля вікна,— понуро вів далі слюсар,—

сіли так, щоб нас не бачило сонце, і от чуємо ніжний голосок блондинки тієї — вона з подругою й лікарем іде по саду, за вікном, і говорить французькою мовою, яку я добре розумію.

— «Ви помітили, які в нього очі? — каже вона. — Він, звичайно, теж селянин і, можливо, скинувши мундир, теж буде соціалістом, як усі в нас. І от, люди з такими очима хочуть завоювати увесь світ, перебудувати все життя, вигнати нас, знищити, все для того, щоб перемогла якась сліпа, нудна справедливість!»

— «Дурні хлопці, — сказав лікар, — напівдіти, напівзвірі!»

— «Звірі — так! Але — що в них дитячого?»

— «А ці мрії про загальну рівність...»

— «Ви подумайте, — я рівня цьому хлопцеві, з очима вола, і другому, з пташиним обличчям, ми всі — ви, я і вона — ми рівні з ними, цими людьми поганої крові! З людьми, яких можна запрошувати для того, щоб вони били таких же, як і вони, таких самих звірів, як вони...»

— Вона говорила дуже багато й палко, а я слухав і думав: «Так, синьйоро!» Я бачив її не вперше, і ти, звичайно, знаєш, що ніхто не мріє про жінку палкіше, ніж солдат. Звісно, я уявляв її собі доброю, розумною, з добрим серцем, і тоді мені здавалося, що дворяни — особливо розумні.

— Питаю товариша: «Ти розумієш цю мову?» Ні, він не розумів. Тоді я передав йому те, що говорила блондинка, — хлопець розлютився, мов чорт, і застрибав по кімнаті, блискаючи оком, — одне око в нього було зав'язане.

— «Он як! — бурмоче він. — Он як! Вона користується мною і — не вважає мене за людину! Я заради неї дозволяю

ображати мою гідність, і вона ж заперечує її! Заради збереження її майна я ризикую занастити душу...»

— Він був недурний хлопець і відчув себе глибоко ображеним, я — теж. І наступного ж дня ми з ним уже говорили про цю даму голосно, не соромлячись. Луото тільки мугикав і радив нам:

— «Обережніше, діти мої! Не забувайте, що ви — солдати і є дисципліна!»

— Ні, ми цього не забули. Але багато хто — майже всі, кажучи правду, — стали глухими й сліпими, а ці молодці селяни дуже вміло користувалися з нашої глухоти й сліпоти. Вони — виграли. Вони дуже добре ставилися до нас; блондинці можна було б багато чого повчитися в них, наприклад — вони прекрасно навчили б її, як треба цінувати чесних людей. Коли ми йшли звідти, куди прийшли з наміром пролити кров, багато з нас одержали квіти. Коли ми йшли вулицями села — на нас кидали вже не камінці й черепицю, а квіти, друже мій! Я гадаю, що ми заслужили це. Про недобру зустріч можна забути, маючи гарні проводи!

Він засміявся, потім сказав:

— Ось оце ти повинен перетворити на вірші, Вінченцо...

Маляр, задумливо усміхаючись, відповів:

— Так, це дуже годиться для поеми! Я гадаю, що зумію зробити її. Коли людині мине двадцять п'ять років, вона стає поганим ліриком.

Він одкинув квітку, вже пом'яту, зірвав другу й озирнувся, тихо ведучи далі:

— Перейшовши від грудей матері на груди коханої, людина повинна йти далі, до іншого щастя...

Слюсар мовчав, бовтаючи вино в склянці. Лагідно шумить море, там, унизу, за виноградниками, пахощі квітів плывуть у гарячому повітрі.

— Це сонце робить нас занадто лінивими, занадто лагідними, — бурчав слюсар.

— Мені вже погано вдаються ліричні вірші, я дуже невдоволений собою, — тихо каже Вінченцо, хмурячи тонкі брови.

— Ти склав щось?

Маляр не зразу відповідає:

— Так, учора, на даху готелю «Комо».

І читає впівголоса, задумливо, співучо:

На берег пустельний, на сіре каміння правічне
Осінь вже сонце прощально і ніжно упало.
На темне каміння жадливо наскакують хвилі
І сонце змивають в холодну синяву моря.

І мідяне листя, обірване вітром осіннім,
Пролітає, рябіючи, крізь піну прибою, мов мертві пташини.
А небо поблідло — сумне, а море гнівливе — понуре.
Лиш сонце сміється й до заходу хилить покірно.

Обидва довго мовчать; маляр, похиливши голову, дивиться в землю, великий, важкий слюсар усміхається й нарешті каже:
— Про все можна сказати гарно, але найкраще — слово про хорошу людину, пісня про хороших людей!

ЖИТТЯ — ПРЕКРАСНЕ!

За залізний столик біля дверей ресторану сів чоловік у світлому костюмі, сухий і бритий, мов американець,— сів і ліниво співає:

— Га-агсон-н...

Усе навкруги густо всіяне цвітом акації — білим і наче золотим: всюди виблискують промені сонця, на землі і в небі — тиха радість весни. Посеред вулиці, цокаючи копитами, біжать маленькі ослики, з кошлатими вухами, поволі переступають важкі коні, не поспішаючи, ідуть люди,— ясно бачиш, що всьому живому хочеться якнайдовше побути на сонці, на повітрі, сповненого медовими пахощами квітів.

Мелькають діти — герольди весни, сонце розмальовує їхнє вбрання в яскраві кольори; похитуючись, плывуть барвисто вбрані жінки,— вони так само потрібні в сонячний день, як зорі вночі.

Чоловік у світлому костюмі має дивний вигляд: здається, що

він був дуже брудний і тільки сьогодні його помили, але так старанно, що вже назавжди стерли з нього все яскраве. Він дивиться довкола полинялими очима, ніби лічить плями на стінах будинків і на всьому, що рухається по темній дорозі, по широких плитах бульвару. Його в'ялі губи складені квіткою, він тихо й старанно висвистує дивний і сумний мотив, довгі пальці білої руки барабанять по лункому краю стола — тьмяно поблискують нігті, — а в другій руці жовта рукавичка, він одбиває нею на коліні такт. У нього обличчя людини розумної й рішучої — який жаль, що воно стерте чимось грубим, важким.

Шанобливо вклонившись, гарсон ставить перед ним чашку кави, маленьку пляшечку зеленого лікеру й бісквіти, а за столиком поруч — сідає широкогрудий чоловік з агатовими очима, — щоки, шия, руки його закопчені димом, увесь він — вугластий, металічно міцний, ніби частина якоїсь великої машини.

Коли очі чистого чоловіка втомлено зупиняються на ньому, він, трохи підвівшись, доторкнувся рукою до капелюха й мовив крізь густі вуса :

- Добридень, пане інженер.
- Так, знову ви, Трама!
- Так, це я, пане інженер...
- Треба сподіватися подій, га?
- Як іде ваша робота?

Інженер сказав, з тоненькою усмішкою на тонких губах :

— Мені здається — не можна розмовляти самими запитаннями, мій друже...

А його співрозмовник, зсунувши капелюх на вухо, одверто й голосно сміється і крізь сміх каже :

- О так! Але, слово честі, так хочеться знати...

Рябий, кудлатий ослик, запряжений у візок з вугіллям, зупинився, витяг шию і — скорботно закричав, але, мабуть, йому не сподобався свій голос цього дня — зніяковіло урвавши крик на високій ноті, він стріпнув кошлатими вухами і опустивши голову, побіг далі, цокаючи копитами.

— Я чекаю вашу машину з таким же нетерпінням, як чекав би нову книжку, що обіцяє зробити мене розумнішим...

Інженер мовив, присьорбуючи каву :

- Не зовсім розумію порівняння...

— Хіба ви не думаєте, що машина так само вивільняє фізичну енергію людини, як хороша книжка його дух?

- А! — сказав інженер, метнувши головою вгору. — Так!

І запитав, ставлячи на стіл порожню чашку :

- Ви, звичайно, почнете агітацію?

— Я вже почав...

- Знову — страйки, безпорядки, еге ж?

Той стенов плечима, лагідно усміхаючись.

Стара жінка в чорній сукні, сувора, немов черниця, мовчки запропонувала інженерові пучечок фіалок, він узяв два й один простяг співрозмовникові, задумливо кажучи:

— У вас, Трама, такий хороший мозок, і, справді, шкода, що ви — ідеаліст...

— Дякую за квіти й комплімент. Ви сказали — шкода?

— Так! Ви, по суті, поет, і вам треба вчитися, щоб стати діловим інженером...

Трама, тихенько сміючись, оголяючи білі зуби, говорив:

— О, це правда! Інженер — поет, я переконався в цьому, працюючи з вами...

— Ви люб'язна людина...

— І я думав — чому б панові інженерові не стати соціалістом? Соціалістові теж треба бути поетом...

Вони засміялися, обидва однаково розумно дивлячись один на одного, на диво різні, один — сухий, нервовий, заяложений з вицвілими очима, другий — наче вчора викуваний і ще не одшліфований.

— Ні, Трама, я краще хотів би мати свою майстерню і десятки три отаких молодців, як ви. Ого, тоді ми зробили б децю...

Він тихенько вдарив пальцями по столу й зітхнув, засовуючи в петлицю квіти.

— Чорт візьми, — збуджуючись, вигукнув Трама, — які дрібниці заважають жити й працювати...

— Це ви історію людства називаєте дрібницями, майстер Трама? — тонко усміхаючись, спитав інженер; робітник стягнув капелюх, махнув ним і заговорив, гаряче й жваво:

— Е, що таке історія моїх предків?

— Ваших предків? — перепитав інженер, підкресливши перше слово ще гострішою посмішкою.

— Так, моїх! Це зухвалість? Нехай буде зухвалість! Але — чому Джордано Бруно, Віко і Мадзіні не предки мої — хіба я живу не в їхньому світі, хіба я не користуюся тим, що посіяли навкруги мене їхні великі розуми?

— А, в цьому розумінні!

— Все, що дали світові ті, які упокоїлися, — дано мені!

— Звичайно, — сказав інженер, серйозно насупивши брови.

— І все, що зроблено до мене — до нас, — руда, яку ми повинні перетворити на сталь, — чи не так?

— Чому — ні? Це — ясно!

— Адже й ви, вчені, як і ми, робітники, — ви живете за рахунок праці умів минулого.

— Я не суперечу, — сказав інженер, схиляючи голову; біля нього стояв хлопчик у сірому лахмітті, маленький, наче м'яч,

розбитий грою; тримаючи в брудних лапах пучечок крокусів, він наполегливо говорив:

— Візьміть у мене квіти, синьйоре...

— У мене вже є...

— Квітів ніколи не буває достатньо...

— Браво, малий! — сказав Трама. — Браво, і мені дай два...

А коли хлопчик дав йому квіти, він, трохи піднявши капелюх, запропонував інженерові:

— Хочете?

— Дякую.

— Чудовий день, правда ж?

— Це відчуваєш навіть у мої п'ятдесят років...

Він задумливо оглянувся, примруживши очі, потім — зітхнув.

— Ви, я гадаю, повинні особливо сильно відчувати гру весіннього сонця в жилах, і не тільки тому, що ви молодий, але — як я бачу — увесь світ для вас — інший, ніж для мене, так?

— Не знаю, — сказав той, усміхаючись, — але життя прекрасне!

— Своїми обіцянками? — скептично спитав інженер, і це запитання ніби зачепило його співрозмовника, — надівши капелюх, він швидко мовив:

— Життя прекрасне всім, що мені подобається в ньому! Чорт візьми, любий мій інженере, для мене слова не тільки звуки й букви, — коли я читаю книжку, бачу картину, милуюсь прекрасним, — я відчуваю себе так, наче сам зробив усе це!

Обидва засміялися, один — голосно й одверто, ніби хвастаючись своїм умінням реготати, одкинувши голову назад, випнувши широкі груди, другий — майже беззвучно, схлипуючи, оголюючи зуби, в яких застряло золото, наче він нещодавно жував його й забув почистити зеленуваті кістки зубів.

— Ви — бравий хлопець, Трама, вас приємно бачити, — сказав інженер і, підморгнувши, додав: — Якщо тільки ви не бунтуєте...

— О, я завжди бунтую...

І, зробивши серйозну міну, примруживши бездонні чорні очі, він спитав:

— Сподіваюся — ми тоді поводитися цілком коректно?

Знизавши плечима, інженер підвівся.

— О так! Так! Ця історія — ви знаєте? — коштувала підприємству тридцять сім тисяч лір...

— Було б розсудливіше включити їх у заробітну плату...

— Гм! Ви — погано рахуєте. Розсудливість? Вона своя у кожного звіра.

Він простяг суху жовту руку й, коли робітник потискував її, сказав:

- Я все-таки повторюю, що вам треба вчитися і вчитися...
- Щохвилини я вчуся...
- З вас вийшов би інженер з доброю фантазією.
- Е, фантазія не заважає мені жити й тепер...
- До побачення, уперта людино...

Інженер пішов попід акаціями, крізь мережу сонячних променів, переступаючи повільно довгими, сухими ногами, старанно натягаючи рукавичку на тонкі пальці правої руки, — маленький, до синяви чорний гарсон одійшов од дверей ресторану, де він слухав цю розмову, і сказав робітникові, який рився в гаманці, дістаючи мідні монети:

- Дуже старіс наш славетний...
- Він ще постоїть за себе! — упевнено вигукнув робітник. — У нього багато вогню під черепом...
- Де ви будете виступати наступного разу?
- Там же, на біржі праці. Ви чули мене?
- Тричі, товаришу...

Міцно потиснувши один одному руки, вони з усмішкою розійшлися; один пішов у бік, протилежний тому, куди зник інженер, другий — задумливо наспівуючи, заходився прибирати посуд із столів.

Група школярів у білих фартухах — хлопчики й дівчатка крокують посеред шляху, від них іскрами розлітається галас і сміх, передні двоє голосно сурмлять у сурми, згорнуті з паперу, акації тихо обсіпають їх снігом білих пелюсток. Завжди — а весною особливо жадібно — дивишся на дітей і хочеться кричати їм услід, весело й голосно:

- Ей, ви, люди! Хай живе ваше майбутнє!

СТАРИЙ ЧЕККО ТА ЙОГО СИНИ

У священній тиші сходить сонце, і од каміння острова підіймається в небо сизий туман, насичений солодкими пахощами золотих квітів дреку.

Острів, посеред темної рівнини сонних вод, під блідим склепінням неба, схожий на жертвник перед лицем бога-сонця.

Щойно погасли зірки, але ще блищить біла Венера, самотньо потопаючи в холодній високості каламутного неба, над прозорим пасмом перистих хмар; хмари розфарбовані блідо-рожевими барвами і тихо згоряють у вогні першого променя, а на спокійному плесі моря відбитки їх, ніби перламутр, що вплив із синьої глибини вод.

Випростуються назустріч сонцю стебла трав і пелюстки квітів, обтяжені сріблом роси, її світлі краплини висять на кінцях стеблин, повніють і, зриваючись, падають на землю, спітнілу в гарячому сні. Хочеться чути тихий дзвін їхнього падіння,— сумно, що не чуєш його.

Прокинулися птахи, перепурхують у листі олив, співають, а знизу підіймаються вгору густі зітхання моря, розбудженого сонцем.

А все-таки — тихо, люди ще сплять. У прохолоді ранку запахи квітів і трав виразніші, ніж звуки.

З дверей білого будиночка, що виринав з виноградників, немов човен із зелених хвиль моря, виходить назустріч сонцю древній старець Егторе Чекко, самотній чоловічок, нелюдимий, з довгими руками мавпи, з голим черепом мудреця, з обличчям, яке так пом'яв час, що в його плюсклих зморшках майже не видно очей.

Поволі піднісши до чола чорну, волосату руку, він довго дивиться в рожевіюче небо, потім — навкруги себе, перед ним, по сірувато-ліловому камінню острова, переливається широка гамма смарагдового й золотого, горять рожеві, жовті й червоні квіти; темне обличчя старого тремтить добродушною усмішкою, він ствердно киває круглою, важкою головою.

Він стоїть, наче підтримуючи тягар, трохи зігнувши спину, широко розставивши ноги, а довкола нього все веселіше грає юний день, яскравіше блищить зелень виноградників, голосніше щебечуть в'юрки й чижі, в заростях ожини, ломиноса, в кущах молочаю б'ють перепели, десь свистить чорний дрізд, чепурний і безтурботний, як неаполітанець.

Старий Чекко здіймає довгі потомлені руки над головою, потягується, наче наміряється летіти вниз, до моря, спокійного, як вино в чаші.

А розправивши старі кості, він опутився на камінь біля дверей, витяг з кишені куртки розкритий лист, одвів руку з ним подалі од очей, примружився й дивиться, беззвучно ворущачи губами. На великому, давно не голеному й ніби посрібленому обличчі його — нова усмішка: в ній дивно поєднані любов, смуток і гордість.

Перед ним на шматку картону зображені синьою фарбою два широкоплечі хлопці, вони сидять пліч-о-пліч і весело усміхаються, кучеряві, великоголові, як і сам старий Чекко, а над головами їхніми чітко надруковано великими літерами:

«АРТУРО І ЕНРІКО ЧЕККО

Два благородні борці за інтереси свого класу. Вони організували 25000 текстильних робітників, заробіток яких становив 6 доларів на тиждень, і за це їх посадили в тюрму:

ХАЙ ЖИВУТЬ БОРЦІ ЗА СОЦІАЛЬНУ СПРАВЕДЛИВІСТЬ!»

Старий Чекко неписьменний, і напис зроблено чужою мовою,

але він знає, що написано саме так, кожне слово знайоме йому й кричить, співає, як мідна труба.

Ця синя листівка принесла старому багато тривоги й клопоту: він одержав її місяців два тому і зразу ж, інстинктом батька, відчув, що тут негаразд: адже портрети бідних людей друкуються лише тоді, коли ці люди порушують закони.

Чекко сховав у кишеню цей кляпоть паперу, але він ліг йому на серце каменем і з кожним днем усе ставав важчий. Не раз він хотів показати листа священику, але великий досвід життя переконав його, що люди справедливо кажуть: «Можливо, піп і каже богові правду про людей, але людям правду — ніколи».

Перший, у кого він спитав про таємниче значення листівки, був рудий художник, іноземець — довгий і худий хлопець, який дуже часто приходив до будинку Чекко й, зручно поставивши мольберт¹, лягав спати біля нього, ховаючи голову в квадратну тінь початої картини.

— Синьйоре,— спитав він художника,— що зробили ці люди?

Художник подивився на веселі пики дітей старого й мовив:

— Мабуть, щось смішне...

— А що надруковано про них?

— Це — по-англійськи. Крім англійців, їхню мову розуміє тільки бог, та ще моя дружина, якщо вона каже правду в цьому випадку. У всіх інших випадках вона не каже правди...

Художник був балакучий, як чиж, він, видно, ні про що не міг говорити серйозно. Старий понуро відійшов од нього геть, а на другий день з'явився до дружини художника, товстої синьйори,— він застав її в саду, де вона, одягнута в широку й прозору білу сукню, танула від спеки, лежачи в гамаку й сердито дивлячись синіми очима в синє небо.

— Цих людей посадили в тюрму,— сказала вона каліченою мовою.

У нього задрижали ноги, немов увесь острів похитнувся від удару, але він усе-таки знайшов сили спитати:

— Украли чи вбили?

— О ні. Просто, вони — соціалісти.

— Що таке — соціалісти?

— Це — політика, — сказала синьйора голосом умираючої і заплющила очі.

Чекко знав, що іноземці — зовсім нетямущі люди, вони дурніші за калабрійців², але йому хотілося знати правду про дітей, і він довго стояв коло синьйори, ждучи, коли вона відкриє свої великі

¹ М о л ь б е р т — підставка на трьох ніжках для рами з напненим полотном, на якому художник малює картину.

² К а л а б р і ї ц і — жителі Калабрії, області на півдні Італії.

ліниві очі. А коли, нарешті, це сталося, він — спитав, тицьнувши пальцем у карточку:

— Це — чесно?

— Я не знаю,— відповіла вона з прикрістю.— Я сказала — це політика, розумієш?

Ні, він не розумів: політику роблять у Римі міністри й багаті люди, щоб збільшити податки на бідних людей. А його діти — робітники, вони живуть в Америці й були добрими хлопцями — навіщо їм робити політику?

Всю ніч він просидів з портретом дітей у руках — при місяці він здавався чорним і викликав ще похмуріші думки. Вранці вирішив спитати священика,— чорний чоловік у сутані¹ коротко й суворо сказав:

— Соціалісти — це люди, які заперечують волю бога,— досить, якщо ти знатимеш це.

І додав ще суворіше вслід старому:

— Соромно в твої літа цікавитися такими речами!..

«Добре, що я не показав йому портрета»,— подумав Чекко.

Минуло ще днів зо три, він пішов до перукаря, дженджика й шелихвіста. Про цього хлопця, здорового, як молодий осел, говорили, що він за гроші любить старих американок, які приїжджають нібито тішитися красою моря, а насправді шукають пригод з бідними хлопцями.

— Боже! — вигукнув цей баламут, прочитавши напис, і щоким його радісно спалахнули.— Це Артуро і Енріко, мої товариші! О, я від душі вітаю вас, батьку Етторе, вас і себе! От у мене й ще два славетні земляки — чи можна не пишатися цим?

— Не базікай зайвого,— попередив його старий.

Але той горлав, розмахуючи руками:

— Це добре!

— Що надруковано про них?

— Я не можу прочитати, але я певен, що надруковано правду. Бідняки повинні бути великими героями, щоб про них сказали правду нарешті!

— Мовчи, прошу тебе,— сказав Чекко й пішов, люто гупаючи дерев'яними черевиками по камінню.

Він пішов до синьйора-росіянина, про якого казали, що то добра й чесна людина. Прийшов, сів біля койки, на якій той повільно вмирав, і спитав його:

— Що сказано про цих людей?

Примруживши очі, знебарвлені хворобою й сумні, росіянин кволим голосом прочитав напис на листівці й хороше усміхнувся старому, а той сказав йому:

¹ С у т а н а — верхній довгий одяг у служителів католицької церкви.

— Синьйоре, ви бачите — я дуже старий і вже скоро піду до мого бога. Коли мадонна питає мене — що я зробив з моїми дітьми, я змушений буду розповісти їй це правдиво й докладно. Це мої діти тут на карточці, але я не розумію, що вони вчинили і чому в тюрмі?

Тоді росіянин дуже серйозно й просто порадив йому:

— Скажіть мадонні, що ваші діти добре зрозуміли головну заповідь її сина: вони люблять ближніх живою любов'ю...

Брехню не можна сказати просто: вона вимагає гучних слів і багато прикрас,— старий повірив росіянинові і міцно потис його маленьку руку, яка не знала праці.

— Отже, це не ганебно для них — тюрма?

— Ні,— мовив росіянин.— Адже ви знаєте, що багатих садовлять у тюрму лише тоді, коли вони накоять занадто багато зла і не зуміють приховати цього, бідні ж попадають у тюрму, ледве вони захочуть трошки добра. Ви — щасливий батько, от що я вам скажу!

І кволеньким своїм голосом він довго розповідав Чекко про те, що затіяли в житті його чесні люди, про те, як вони хочуть перемогти злидні, дурість і все те, страшне й зле, що породжується глупотою і злиднями...

Сонце горить на небі, мов вогненна квітка, і сіє золотий пил свого проміння на сірі купи скель, а з кожної зморшки каменя, назастріч сонцю, пожадливо тягнеться живе — смарагдові трави, голубі, як небо квіти. Золоті іскри сонячного світла спалахують і гаснуть у повних краплях кришталевої роси.

Старий стежить, як усе навкруги нього дихає світлом, поглинаючи його живодайну силу, як клопочуться птахи і, мостячи гнізда, співають; він думає про своїх дітей: хлопці за океаном, у тюрмі великого міста,— це погано для їхнього здоров'я, поганувато, авжеж...

Але — вони в тюрмі за те, що вирости чесними хлопцями, яким був усе життя їхній батько,— це добре для них і для його душі.

І бронзове обличчя старого ніби тане в гордій усмішці.

— Земля — багата, люди — бідні, сонце — добре, людина — зла. Все життя я думав про це, і хоча не говорив їм, а вони зрозуміли батькові думи. Шість доларів на тиждень — це сорок лір, ого! Але вони вважають, що це мало, і двадцять п'ять тисяч таких самих, як вони, погодилися з ними — це мало для людини, яка хоче добре жити...

Він певен, що в його дітях розвинулися й вирости приховані думки його серця, він дуже пишається цим, але, знаючи, як

мало люди вірять казкам, які створюють самі ж вони кожного дня, він мовчить.

Лише інколи старе містке серце переповнюється думами про майбутнє дітей, і тоді старий Чекко, випроставши натруджену спину, випинає груди й, зібравши останні сили, хрипко кричить у море, в далечінь, туди, до дітей:

— Вальо-о!..¹

І сонце сміється, сходячи все вище над густою й м'якою водою моря, а люди з виноградників відповідають старому:

— Ой-ї!..

---

¹ Будьте сильні! (Італ.)

НУНЧА

Квартал святого Якова справедливо пишається своїм фонтаном, біля якого любив спочивати, весело розмовляючи, безсмертний Джованні Бокаччіо і якого не раз малював на великих полотнах великий Сальватор Роза, друг Томазо Анієлло — Мазанієлло, як прозвали його бідні люди, за чю свободу він борвся й загинув, — Мазанієлло народився теж у нашому кварталі.

Взагалі — у кварталі нашому багато народилося й жило чудових людей, — у старовину, а нині, коли всі ходять у піджаках і займаються політикою, важко стало чоловікові піднятися вище за інших, та й душа туго росте, коли її сповивають у газетний папір.

До літа минулого року другою гордістю кварталу була Нунча, торговка овочами, — найвеселіша людина в світі і перша красуня на нашому кутку, — над ним сонце стоїть завжди трошки довше, ніж над іншими частинами міста. Фонтан, звичайно, залишився

й донині такий, як був завжди; все дужче жовтіючи від часу, він довго буде дивувати іноземців забавною своєю красою,— мармурові діти не старішають і не стомлюються в забавках.

А люба Нунча влітку минулого року вмерла на вулиці під час танцю,— рідко буває, щоб людина вмерла отак, і про це варто розповісти.

Вона була дуже весела й сердечна жінка для того, щоб спокійно жити з чоловіком; чоловік її довго не розумів цього — кричав, божився, розмахував руками, показував людям ножа і одного разу пустив його в діло, проштрикнувши комусь бік, але поліція не любить таких жартів, і Стефано, посидівши трохи в тюрмі, виїхав до Аргентини; зміна повітря дуже допомагає сердитим людям.

Нунча в двадцять три роки залишилася вдовою з п'ятирічною дочкою на руках, з двома ослами, городом і возиком,— веселій людині небагато треба, і для неї цього цілком досить. Працювати вона вміла, охочих допомогти їй було багато; а коли їй бракувало грошей, щоб заплатити за труд,— вона платила сміхом, піснями і всім іншим, що завжди дорожче за гроші.

Не всім жінкам подобалося її життя, і чоловікам, звичайно, не всім, але, маючи чесне серце, вона не тільки не чіпала одружених, а навіть часто вміла помирити їх з дружинами,— вона казала:

— Хто розлюбив жінку — той, значить, не вмів любити...

Артур Лано, рибалка, який юнаком учився в семінарії, готуючись стати священиком, але втратив дорогу до сутани і в рай, блукаючи в морі, в шинках і скрізь, де весело,— Лано, великий майстер складати сороміцькі пісні, сказав їй одного разу:

— Ти, здається, думаєш, що любов — наука така ж трудна, як богослів'я?

Вона відповіла:

— Наук я не знаю, але твої пісні — всі.

І проспівала йому, товстому, як бочка:

То вже так водиться:
Тоді весна була —
Сама богородиця
Весною зачала.

Він, звісно, реготав, сховавши розумні бочка в червоний жир своїх щік.

Так і жила вона, радіючи сама, на радість багатьом, приємна всім, навіть її подруги змирилися з нею, зрозумівши, що характер людини — в її кістках і крові, пригадавши, що навіть святі не завжди вміли перемагати себе. Нарешті, чоловік — не бог, а тільки богові не можна зраджувати...

Років десять сяяла Нунча зіркою, всіма визнана перша красуня, найкраща танцюристка кварталу, і, коли б вона була дівчина,— її, звичайно, обрали б королевою ринку, якою вона й була в очах усіх.

Навіть іноземцям показували її, і багато хто з них дуже бажав порозмовляти з нею наодинці,— це завжди смішило її до упаду.

— Якою мовою буде говорити зі мною цей сто разів випрашний синьйор?

— Мовою золотих монет, дурненька,— переконували її солідні люди, але вона відповідала:

— Чужим я не можу продати нічого, крім цибулі, часнику, помідорів...

Бували випадки, коли люди, які щиро бажали їй добра, говорили з нею дуже наполегливо:

— Якийсь там місяць, Нунчо, і — ти багата! Подумай добре над цим, згадай, що в тебе є дочка.

— Ні,— заперечувала вона,— я люблю своє тіло й не можу образити його! Я знаю,— варто тільки один раз зробити щось знехотя, і вже назавжди перестанеш поважати себе...

— Але,— ти ж не відмовляєш іншим!

— Своїм, і — коли хочу...

— Е, що таке — свої?

Вона знала це:

— Люди, серед яких виросла моя душа і які розуміють її...

Та все-таки в неї була пригода з одним форестьєром¹ з Англії,— дуже дивний, мовчазний чоловік, хоч він добре знав нашу мову. Молодий, а волосся вже сиве, і впоперек обличчя — шрам; обличчя — розбійника, очі святого. Одні казали, що нібито він пише книжки, інші запевняли, що він — гравець. Вона навіть їздила з ним кудись у Сіцилію і повернулася дуже скудлою. Але він навряд чи був багатий,— Нунча не привезла з собою ні грошей, ні подарунків. І знову стала жити серед своїх,— як завжди, весела, доступна всім радощам.

Та от одного разу в свято, коли люди виходили з церкви, хтось зауважив здивовано:

— Дивіться-но,— Ніна стає точнісінько як мати!

Це була правда, як травневий день: Нунчина дочка непомітно для людей спалахнула зіркою, такою ж яскравою, як мати. Їй було тільки чотирнадцять років, але — дуже висока на зріст, пишнокоса, з гордими очима — вона здавалася значно старшою і цілком готовою бути жінкою.

Навіть сама Нунча здивувалася, придивившись до неї:

¹ Форестьєр (форестьєре) — мандрівник-іноземець, турист.

— Свята мадонна! Невже ти, Ніно, хочеш бути кращою за мене?

Дівчина, усміхаючись, відповіла:

— Ні, тільки такою, як ти, цього й мені досить...

І тоді вперше на обличчі веселої жінки люди побачили тінь смутку, а ввечері вона сказала подругам:

— От наше життя! Не встигнеш допити свою склянку до половини, а до неї вже потяглася нова рука...

Зрозуміло, спершу непомітно було й тіні суперництва між матір'ю і Ніною, — дочка поводитися скромно, обачно, дивилася на світ крізь вії і перед чоловіками неохоче розкривала рота; а матеріні очі горіли все жадливіше, і все закличніше звучав її голос.

Люди спалахували біля неї, мов вітрила на світанку, коли до них доторкнеться перший промінь сонця, і це правда: багатьом Нунча була першим променем дня кохання, багато хто вдячно мовчав про це, бачачи, як вона йде по вулиці поряд із своїм візком, струнка, мов щогла, і голос її ширяє над дахами будинків. Гарна вона була й на ринку, коли стояла біля яскраво-барвистої купи овочів, наче намальована великим майстром на білому тлі церковної стіни — її місце було коло церкви святого Якова, ліворуч од паперті, вона й померла за три кроки від нього. Стоїть — і ніби горить уся, веселими іскрами літають над головами людей її жваві жарти, її сміх і пісні, що їх вона знала тисячі.

Вона вміла одягтися так, що її краса вигравала, як добре вино в склянці з хорошого скла: чим прозоріше скло — тим краще воно показує душу вина, колір завжди доповнює запах і смак, дограючи до кінця ту червону, як кров, пісню без слів, яку ми п'ємо для того, щоб дати душі трошки крові сонця. Вино, о господи! Світ з усім його гамором і метушнею не вартий був би осячого копита, коли б людина не мала солодкої можливості оросити свою бідну душу доброю склянкою червоного вина, яке, мов те святе причастя, очищає нас од злого праху гріхів і вчить любити й прощати цей світ, де досить-таки багато різної погані... Ви тільки подивіться крізь вашу склянку на сонце, — вино розповідь вам такі казки...

Стоїть Нунча на сонці, запалюючи веселі думки й бажання по-добатися їй, — перед гарною жінкою соромно бути непомітним чоловіком і завжди хочеться стрибнути вище за самого себе. Багато доброго зробила Нунча, багато сил розбудила вона і влила в життя. Хороше завжди запалює бажання кращого.

Еге ж, а біля матері все частіше з'являється дочка, скромна, як черниця або як ніж у піхвах. Чоловіки дивляться, порівнюють, і, можливо, декотрим стає зрозуміло, що інколи почуває жінка і як прикро їй жити.

Спливає час, усе прискорюючи свою квапливу, дрібну ходу, золотими порошинками в червоному промені сонця мелькають у часі люди. Нунча все частіше супить густі брови, а часом, закусивши губу, дивиться на дочку, як гравець на другого, намагаючись догадатися, які в нього карти...

Минає рік, два,— дочка все ближче до матері і — далі від неї. Уже всі помічають, що хлопці не знають, куди дивитися привітніше — на ту чи ту. А подруги,— друзі й подруги люблять укусити там, де свербить,— подруги питають:

— Що, Нунчо, затьмарює тебе дочка?

Жінка, сміючись, відповідає:

— Великі зірки й при місяці видно...

Як мати — вона пишалася красою дочки, як жінка — Нунча не могла не заздрити юності; Ніна стала між нею і сонцем,— матері прикро було жити в тіні.

Лано склав нову пісеньку, в першому куплеті її говорилося:

Коли б я чоловіком була,
То примусила б дочку мою
Народить землі красунечку,
Як я в її літа..

Нунча не хотіла співати цю пісню. Пішли чутки, ніби Ніна не раз уже говорила Нунчі:

— Ми могли б жити краще, якби ти була розсудливіша.

І настав день, коли дочка сказала матері:

— Мамо, ти занадто заступаєш мене од людей, а я ж уже не маленька, і хочу взяти од життя своє! Ти жила багато й весело,— чи не настала й для мене пора жити?

— Про що ти говориш? — спитала мати, винувато опустивши очі,— знала вона, про що йдеться.

Повернувся з Австралії Енріко Борбоне, він був дроворубом у тій чудовій країні, де кожен, хто хоче, легко може добути великі гроші, він приїхав погрітися на сонці батьківщини і знову збирався туди, де живеться вільніше. Було йому тридцять шість років, бородатий, могутній, веселий, він чудово розповідав про свої пригоди, про життя в дрімучих лісах; всі сприймали те життя як казку, мати й дочка — як правду.

— Я бачу, що подобаюся Енріко,— казала Ніна,— ти з ним жартуєш, і це робить його легковажним, і заважає мені.

— Розумію,— мовила Нунча.— Гаразд, ти не будеш скаржитися мадонні на свою матір...

І ця жінка чесно відійшла геть од чоловіка, який — усі це бачили — був приємний їй більше за багатьох інших.

Але відомо, що легкі перемоги роблять переможців зарозумілими, а якщо переможець ще дитина — справа зовсім погана!

Ніна стала розмовляти із своєю матір'ю не так, як Нунча того заслугувувала; і от одного разу, в день святого Якова, на святі нашого кварталу, коли всі люди веселилися од душі, а Нунча вже прекрасно протанцювала тарантеллу,— дочка зауважила їй при всіх:

— Чи не занадто багато танцюєш ти? Мабуть, це не по твоїх літах, час берегти серце...

Всі, хто чув зухвалі слова, сказані лагідно, замовкли на мить, а Нунча люто вигукнула, підперши руками стрункі боки:

— Моє серце? Ти турбуєшся про нього, еге ж? Гаразд, дівчинко, дякую! Але — побачимо, чиє серце міцніше!

І, подумавши, запропонувала:

— Ми пробіжимо з тобою звідси до фонтана тричі туди й назад, не відпочиваючи, звичайно...

Багатьом здалися смішними ці перегони жінок, були люди, які сприйняли це як ганебний скандал, але більшість, шануючи Нунчу, поглянули на її пропозицію з серйозною жартівливістю і примусили Ніну прийняти материн виклик.

Обрали суддів, визначили граничну швидкість бігу,— все, як на скачках, докладно й точно. Було багато жінок, і чоловіків, які, щиро бажаючи бачити матір переможцем, благословляли її й давали добрі обіцянки мадонні, якщо тільки вона погодиться допомогти Нунчі, дасть їй силу.

І от мати й дочка стоять поруч, не дивлячись одна на одну, ось глухо вдарив бубон, вони зірвалися й летять уздовж вулиці на майдан, немов дві великі білі птахи,— мати в червоній хустці на голові, дочка — в голубій.

Уже з перших хвилин стало ясно, що дочка поступиться перед матір'ю в легкості й силі,— Нунча бігла так вільно й красиво, наче сама земля несла її, як мати дитину,— люди почали кидати з вікон і з тротуарів квіти під ноги їй і плескали в долоні, підбадьорюючи її вигуками; у два кінці вона випередила дочку більш як на чотири хвилини, і Ніна, розбита, ображена невдачею, в сльозах і задихаючись, упала на сходинки паперті,— не могла вже бігти втретє.

Бадьора, наче кішка, Нунча нахилилася над нею, сміючись разом з багатьма:

— Дитинко,— казала вона, погладжуючи розсипане волосся дівчини своєю дужою рукою,— дитинко, треба знати, що найміцніше серце в забавах, праці й любові — серце жінки, яка зазнала всього в житті, а життя пізнаєш далеко за тридцять... дитино, не журися!..

І, не даючи собі відпочити після бігу, Нунча знову забажала танцювати тарантеллу:

— Хто хоче?

Вийшов Енріко, скинув капелюха і, низько вклонившись цій славній жінці, довго тримав голову шанобливо схиленою перед нею.

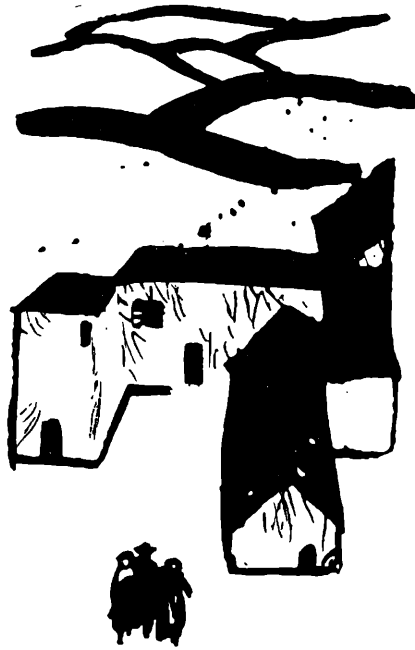
Грянув, загув, задзижчав бубон, і спалахнув цей полум'яний танок, п'яний, як старе, міцне, темне вино; закрутилася Нунча, звиваючись, мов змія, — глибоко розуміла вона цей танок пристрасті, й велика була насолода бачити, як живе, грає її прекрасне непереможне тіло.

Танцювала вона довго, з багатьма, чоловіки стомлювалися, а вона все не могла вгамуватися, і вже було за північ, коли вона, вигукнувши:

— Ну, ще раз, Енрі, останній! — знову повільно почала танок з ним — очі її розширилися й, лагідно світяться, обіцяли багато, — але раптом, коротко скрикнувши, вона сплеснула руками й упала, мов підрубана під коліна.

Лікар сказав, що вона померла від розриву серця.

Можливо...

МОЛОДЕ СЕРЦЕ СВІТУ

З поля в місто тихо входить ніч в оксамитному вбранні, місто зустрічає її золотими вогнями; дві жінки і юнак ідуть у поле, теж ніби зустрічаючи ніч; їм услід м'яко стелеться шум життя, стомленого трудами дня.

Тихо човгають три пари ніг по темних плитах стародавньої дороги, яку вимостили різноплеменні раби Риму; в теплій тиші ласкаво й переконливо звучить голос жінки:

— Не будь суворий з людьми...

— Хіба ти, мамо, помічала за мною таке? — вдумливо питає юнак.

— Ти занадто гаряче сперечаєшся...

— Гаряче люблю мою правду...

По ліву руку юнака йде дівчина, цокаючи по камінню дерев'яними черевиками, задерши, немов сліпа, голову до неба,— там горить велика вечірня зірка, а нижче від неї — червонувата смуга зірничі й дві тополі врізалися в червоне, мов незапалені смолоскипи.

— Соціалістів часто садовлять у тюрму,— зітхнувши, каже мати.

Син спокійно відповідає:

— Перестануть. Адже це марно...

— Так, але поки що...

— Немає і не буде сил, які могли б убити молоде серце світу...

— Це — слова для пісні, синку...

— Мільйони голосів співають цю пісню, і все уважніше слухає її все життя... Пригадай лишень: хіба ти колись так терпляче й ласкаво слухала мене чи Паоло, як слухаєш тепер?

— Так! Так... але ось страйк змусив тебе піти з рідного міста...

— Воно мале для двох, нехай залишається Паоло! А страйк ми виграли...

— Виграли,— голосно обізвалася дівчина.— Ти й Паоло...

Не закінчивши, вона тихенько сміється, потім якусь мить усі йдуть мовчки. Назустріч їм висувається, підіймаючись із землі, темний пагорб, — руїни якоїсь споруди, — над ним задумливо опустив тонке гілля ароматний евкаліпт, і, коли вони троє порівнялися з деревом, віття його неначе тихо здригнулося.

— Ось і Паоло,— каже дівчина.

Чорна висока постать відокремилася від руїн і стоїть посеред дороги.

— Серцем побачила? — спитав юнак, сміючись.

Попереду звучить луною:

— Ідеш?

— Так. Ось тобі — мої. Не проводжайте мене далі, не треба! Мені всього п'ять годин ходу до Рима, і я ж навмисне вирушив пішки, щоб зібратися в дорозі з думками...

Зупинилися... Високий скинув капелюха й каже надірваним голосом:

— Ти можеш бути спокійний за матір і сестру,— все буде гаразд!

— Я знаю. На все добре, мамо!

Вона схлипує, стогне тихенько; потім чути три міцні поцілунки і мужній голос:

— Іди додому й спокійно відпочивай, перехвилювалася ти за ці бурхливі дні! Іди, все буде добре! Паоло такий же син тобі, як і я! Ну, сестричко...

Знову поцілунки й сухий шерех ніг по камінню,— чуйна нічна тиша відбиває всі звуки, мов дзеркало.

Чотири постаті, огорнені темрявою, щільно злилися в одне велике тіло і довго не можуть роз'єднатися. Потім мовчки розірвалися: троє тихенько попливли до вогнів міста, один швидко пішов уперед, на захід, де вечірня зоря вже згасла і в синьому небі розгорілося багато яскравих зірок.

— Прощай! — тихо й сумно лунає серед ночі.

Здалеку обізвався бадьорий голос:

— Прощай! Не сумуй, скоро побачимося...

Сучо стукотять дерев'яні черевики дівчини, сиплуватий голос промовляє утішливі слова:

— Він не пропаде, донно Філомено, можете вірити в це, як у ласку вашої мадонни. У нього — хороший розум, міцне серце, він сам уміє любити й легко примушує інших любити його... А любов до людей — це ж і є ті крила, на яких людина підіймається вище всього...

Місто все щедріше сіє в темряву свої скромні, бліді вогні; слова високого чоловіка теж виблискують, мов іскри.

— Коли людина несе в серці своєму слово, що об'єднує світ, вона скрізь знайде людей, здатних оцінити його, — скрізь!

Біля міської стіни притулився до неї, присів на землю низенький, білий шиночок і зазивно дивиться на людей квадратним оком освітлених дверей. Біля них, за трьома столиками, гомонять темні постаті, стогнуть струни гітари, нервово дрижить металічний голос мандоліни.

Коли троє порівнялися з дверима, музика замовкла, голоси стали тихіші, кілька постатей підвелося.

— Добрий вечір, товариші! — сказав високий.

І десяток голосів відповів дружно, радісно:

— Добрий вечір, Паоло, товариш! До нас? Склянку вина?

— Ні... Дякую!

Мати, зітхнувши, мовила:

— І тебе дуже люблять усі наші...

— Наші, донно Філомено?

— Е, не смійся... Не чужа своєму народові розмовляє з тобою... Всі люблять вас: тебе і його...

Високий узяв дівчину під руку, кажучи:

— Всі — і ще одна... Так?

— Так, — тихо мовила дівчина. — Звичайно...

Тоді мати засміялася неголосно:

— Ох, діти!.. Слухаєш вас, дивишся і — віриш: так, ви житимете краще, ніж жили ми...

І всі троє разом зникли в міській вулиці, вузькій і розтріпаній, мов рукав старого, зношеного одягу...

ПЕПЕ

Пепе — років десять, він тендітний, тоненький, швидкий, мов ящірка, строкате лахміття телпається на вузьких плечах, у численні дірки виглядає шкіра, темна від сонця й бруду.

Він схожий на суху билинку, — дме вітер з моря й носить її, бавлячись нею, — Пепе стрибає по камінню острова, від сходу сонця до заходу, і повсякчас звідкись ллється його невтомний голосок:

Італія прекрасна,
Італія моя!..

Його все цікавить: квіти, що рясними ручаями течуть по добрій землі, ящірки серед ліуватих камінців, птахи в карбованому листі олив, у малахітовім мереживі виноградника, риби в темних садах на дні моря і форестьєри на вузьких, заплутаних вулицях міста: товстий німець, з розколупаним шпагою обличчям, англій-

ець, що завжди нагадує актора, який зграї роль мізантропа¹, американець, який уперто, але марно силкується бути схожим на англійця, і незрівнянний француз, брязкотливий, як іграшка.

— Яке обличчя! — каже Пепе товаришам, показуючи всевидючими очима на німця, надутого бундючністю до такої міри, що в нього увесь чуб стоїть сторч. — От обличчя, не менше, ніж у мене живіт!

Пепе не любить німців, він живе ідеями і настроями вулиці, майдану і темних крамничок, де свої люди п'ють вино, грають у карти й, читаючи газети, розмовляють про політику.

— Нам, — кажуть вони, — нам, бідним південним людям, ближчі й приємніші слов'яни Балкан, аніж добрі союзники, що нагородили нас за дружбу з ними піском Африки.

Усе частіше говорять це прості люди півдня, а Пепе все чує і все пам'ятає.

Нудно, ногами, схожими на ножиці, крокує англієць, — Пепе поперед нього й наспівує щось із заупокійної меси² або сумну пісеньку:

Мій друг недавно вмер,
Сумна моя жона...
А я й не розумію,
Чого вона сумна?

Товариші Пепе йдуть позаду, перекидаючись од сміху, і ховаються, як миші, в кущі, за стіни, коли форест'єр подивиться на них спокійним поглядом вицвілих очей.

Багато цікавих історій можна розповісти про Пепе.

Одного разу якась синьйора доручила йому однести в подарунок її подрузі корзину яблук із свого саду.

— Заробиш сольдо!³ — мовила вона. — Це ж не зашкодить тобі...

Він з цілковитою готовністю взяв корзину, поставив її собі на голову й пішов, а повернувся по сольдо тільки ввечері.

— Ти не дуже поспішав! — сказала йому жінка.

— Але все-таки я втомився, дорога синьйоро! — зітхнувши, відповів Пепе. — Адже їх було більше десятка!

— В повній до верху корзині? Десяток яблук?

— Хлопчаків, синьйоро.

— А — яблука?

¹ Мізантроп — людина, що уникає товариства; відлюдько.

² Заупокійна меса — богослужіння, коли ховають покійника.

³ Сольдо — дрібна монета.

— Спершу — хлопці: Мікеле, Джованні...

Вона почала сердитись, вхопила його за плече, трясонула:

— Відповідай, ти одніс яблука?

— До майдану, синьоро! Ви послухайте, як добре я поведився: спочатку я зовсім не звертав уваги на їхні глузування,— нехай, думаю, вони порівнюють мене з ослом, я все стерплю з пошани до синьори,— до вас, синьоро. Та коли вони почали сміятися з моєї матері,— ага, подумав я, ну, це вам дарма не пройде. Тоді я поставив корзину, і — треба було бачити, добра синьоро, як спритно й влучно попадав я в тих шибеників,— ви б дуже сміялися!

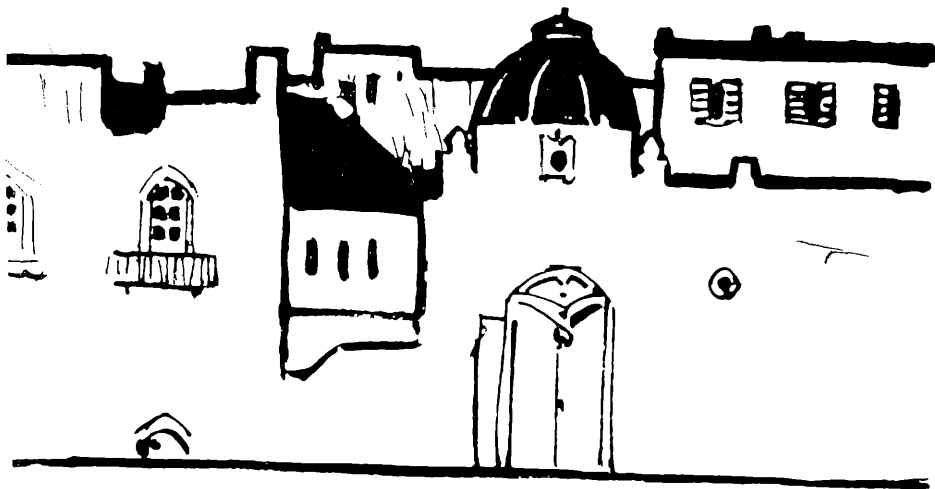
— Вони розтягли мої яблука?! — закричала жінка.

Пепе, сумно зітхнувши, мовив:

— О ні. Але ті яблука, що не влучили в хлопців, порозбивались об стіни, а решту ми з'їли, після того як я переміг і помирився з ворогами...

Жінка довго кричала, вивергаючи на бриту голову Пепе всі прокляття, відомі їй,— він слухав її уважно й покірно, час од часу прикладаючи язиком, а іноді, з тихим схваленням, вигукуючи:

— О-о, як сказано! Які слова!

А коли вона, втомившись, пішла геть од нього, він промовив їй услід:

— Але, далебі, ви не турбувалися б так, якби бачили, як влучно поціляв я чудовими плодами з вашого саду в брудні голови тих шахраїв,— ех, якби ви бачили це! — ви дали б мені два сольдо замість обіцяного одного!

Брутальна жінка не зрозуміла скромної гордості переможця,— вона тільки погрозила йому залізним кулаком.

Сестра Пепе, дівчина значно старша, але не розумніша за нього, влаштувалася служницею — прибирати кімнати — на віллу багатого американця. Вона зразу ж стала чистенька, рум'яна і, на добрих харчах, почала помітно наливатися здоровим соком, мов груша в серпні.

Брат запитав її одного разу:

— Ти їси щодня?

— Два і три рази, якщо хочу,— з гордістю відповіла вона.

— Пожаліла б зуби! — порадив їй Пепе й задумався, а потім спитав знову:

— Дуже багатий твій хазяїн?

— Він? Я гадаю — багатший за короля!

— Ну, залишимо дурниці сусідам! А скільки штанів у твого хазяїна?

— Це важко сказати.

— Десять?

— Може, більше...

— Піді-но принеси мені одні не дуже довгі й теплі,— сказав Пепе.

— Навіщо?

— Ти бачиш — які в мене?

Бачити це було важко,— від штанів Пепе на ногах його залишалося зовсім небагато.

— Так,— погодилася сестра,— тобі треба одягтися! Але ж він може подумати, що ми вкрали?

Пепе переконливо сказав їй:

— Не треба думати, що люди дурніші за нас! Коли там, де багато, беруть трішки, це не крадіжка.

— Та це ж пісня! — не погоджувалася сестра, але Пепе швидко умовив її, а коли вона принесла в кухню хороші штани світло-сірого кольору і вони виявилися трохи довшими за все тіло Пепе, він миттю здогадався, що треба зробити.

— Дай лишень ножа! — сказав він.

Удвох вони враз перетворили штани американця в дуже зручний костюм для хлопчика: вийшов трохи широкуватий, але затишний мішок, він притримувався на плечах мотузочками, їх можна було зав'язувати навколо шиї, а замість рукавів чудово служили кишені.

Вони зробили б ще краще й зручніше але їм перешкодила в цьому дружина хазяїна штанів: з'явилася в кухню й почала говорити найбрутальніші слова всіма мовами однаково погано, як то заведено в американців.

Пепе нічим не міг зупинити її красномовності, він кривився, прикладав руку до серця, хапався у розпачі за голову, стомлено зігхав, але вона не могла заспокоїтися, аж поки прийшов її чоловік.

— У чому справа? — запитав він.

І тоді Пепе сказав:

— Синьйоре, мене дуже дивує галас, який зчинила ваша синьйора, я навіть трохи ображений за вас. Вона, як я зрозумів, гадає, що ми зіпсували штани, але запевняю вас, що мені вони зручні! Вона, мабуть, гадає, що я взяв останні ваші штани і ви не можете купити інших...

Американець, спокійно вислухавши його, зауважив:

— А я думаю, молодчику, що треба покликати поліцію.

— Поліцію-ю? — дуже здивувався Пепе.— Навіщо?

— Щоб тебе одвели в тюрму...

Це дуже засмутило Пепе, він мало не заплакав, але стримався й мовив з гідністю:

— Якщо це вам подобається, синьйоре, якщо ви любите садити людей в тюрму, то — звичайно! Але я б не зробив так, якби у мене було багато штанів, а у вас жодної пари! Я дав би вам

дві, а то й — три пари навіть; хоча три пари штанів не можна надіти зразу! Особливо в жаркий день...

Американець розреготався; адже іноді й багатому буває весело.

Потім він пригощав Пепе шоколадом і дав йому франк. Пепе попробував монету на зуб і подякував:

— Дякую вам, синьйоре! Здається, монета справжня?

Найкраще Пепе тоді, коли він сам стоїть десь серед каміння, вдумливо роздивляючись його тріщини, ніби читаючи по них темну історію життя каменю. В ці хвилини жваві його очі розширені, затягнуті гарною плівкою, тонкі руки за спиною й голова, трошки схилена, ледь-ледь похитується, немов чашечка квітки. Він щось мугиче тихенько, — він завжди співає.

Гарний він також, коли дивиться на квіти, — ліловими ручаями ллються по стіні гліцинії, а перед ними цей хлопчик витягся, мов струна, наче вслухаючись у тихе тріпотіння шовкових пелюсток під диханням морського вітру.

Дивиться й співає:

— Фіоріно-о... фіоріно-о...¹

Здалеку, немов удари величезного тамбурина², долинають глухі зітхання моря. Бавляться метелики над квітами, — Пепе підвів голову й стежить за ними, жмурачись од сонця, усміхаючись трошки заздрою й сумною, але все ж таки доброю усмішкою старшого на землі.

— Чо! — кричить він, плескаючи в долоні, лякаючи смарагдову ящірку.

А коли море спокійне, як дзеркало, і в камінні немає білого мережива прибою, Пепе, сидячи десь на камені, дивиться гострими очима в прозору воду: там, серед рудуватих водоростей, повільно ходять риби, швидко мелькають креветки³, боком повзе краб. І в тиші, над голубою водою тихенько тече дзвінкий, задумливий голос хлопчика:

— О море... море...

Дорослі кажуть про хлопчика:

— Цей буде анархістом!

А хто добріший, з тих, що уважніше придивляються одне до одного, — ті кажуть інакше:

— Пепе буде нашим поетом...

---

¹ Фіоріно — квіточка.

² Тамбурина — італійський музичний інструмент, схожий на бубон.

³ Креветка — десятиногий морський рачок із дуже розвиненим черевцем.

Паскваліно, столяр, старий з головою, відлитою із срібла,
і обличчям, наче з старовинної римської монети, мудрий і всіма
шанований Паскваліно говорить своє:

— Діти будуть кращі за нас, і жити їм буде краще!
Багато хто вірить йому.

З М І С Т

1. <i>В. Бялик</i> . Передмова	5
2. Страйк у Неаполі ¹	9
3. Діти з Парми	14
4. Сімплонський тунель	19
5. Весілля	24
6. Драма одного кохання	29
7. Слава Матері!	35
8. Мати зрадника	43
9. Заповіти рибалки	49
10. Як Джіованні став соціалістом	56
11. Життя — прекрасне!	64
12. Старий Чекко та його сини	69
13. Нунча	76
14. Молоде серце світу	83
15. Пепе	86

---

¹ Назви казок дала редакція. У М. Горького вони мають тільки номери.

Горький О. М.

Г71 Казки про Італію: Для серед. та ст. шкіл.
в. /Пер. з рос. М. М. Шумила; Мал. Т. В. Тол-
стої, К. В. Безбородова.— К.: Веселка, 1982.
94 с., іл.

До книжки увійшли майже всі «Казки про Італію», які
були надруковані в більшовицькій газеті «Звезда» і були
названі В. І. Леніним «чудовими».

Г 70803—161 БЗ—6—18.82. 4803010102. **Р2**
М206(04)—82

Алексей Максимович Горький
СКАЗКИ ОБ ИТАЛИИ

(На украинском языке)

Для среднего и старшего
школьного возраста

Перевод с русского
Никиты Михеевича Шумило

Рисунки

Татьяны Владимировны Толстой и
Константина Васильевича Безбородова

Издательство «Веселка»,
Киев-50, Мельникова, 63

Редактор В. Л. Ніколенко

Художній редактор М. М. Ємельянов

Технічний редактор В. І. Дмухар

Коректори П. М. Коваленко, З. В. Лещенко

Інформ. бланк № 2145

Здано на виробництво 27. 05. 82. Підписано до друку
16. 07. 82. Формат 60×84¹/₁₆. Попір друкарський № 2.
Гарнітура шкільна. Друк офсетний. Умови. друк. арк.
5,58. Умови. фарб.-відб. 5,93. Обл.-вид. арк. 5,3. Тираж
100 000. Зам. 775-2. Ціна 20 к.

Видавництво «Веселка», Київ-50,
Мельникова, 63.

Львівська книжкова фабрика «Атлас».
Львів-5, Зелена, 20.

20 к.

